

אני מבקשת לפתוח בכמה מילים לזכרו של חברנו היקר לוסין האריס, שנפטר בליל שבת, ב' דר"ח אדר תשס"א, (24.2.2001). לא היתה לי הזכות להכירו שנים רבות, כמו יתר חברינו, אבל בזמן הקצר שהכרתיו מצאתי אדם מעניין, נעים הליכות, ידען גדול ומוכן תמיד לעזור, בחיך ובטוב לב. מפעל חייו ידוע לרבים: בחוץ לארץ ובארץ, בצבא הבריטי, בהסתדרות הציונית העולמית, בהנהלת בית-החולים "הדסה", כעיתונאי, מתרגם, כותב, וחוקר את משפחתו. הוא היה חבר המערכת של כתב העת שלנו *שרשרת הדורות* מאז היווסדו, ורישומו היה ניכר בכול. יהי זכרו ברוך.

גליונו מוקדש הפעם למקבץ של נושאים. שני המאמרים הראשונים עוסקים בגניאלוגיה גופא: סיפור המשפחה. גיורא פוזילוף מספר על משפחתו הענפה בבוכארה ובארץ ישראל, ומיכאל קם מציג לפנינו את סיפורו המרתק בחקר משפחתו, מהתחלה צנועה ביותר ועד לבניית אילן המשפחה הגדול. רוב המאמרים האחרים עוסקים במה שאפשר לכוון "מקצועות עזר" לגניאלוגיה, ובתור שכאלה הם חלק בלתי נפרד ממנה: היסטוריה, מדע, ומקורות. ארבעה מאמרים מוקדשים לנושאים היסטוריים המשולבים בגניאלוגיה: בנימין מאירצ'ק מספר על החיילים היהודים בצבאות פולין, יהודה קלוזנר מתאר את תולדות הרבנים באירופה והתפתחות מוסד הרבנות שם, אסתר רמון מספרת על "יהודי החצר" בגרמניה במאות ה-17 וה-18, ומשה קורין מביא פרשה מעניינת מאוד אך לא כל-כך ידועה, הקשורה בהיסטוריה של ארץ ישראל במאה השש-עשרה, בזמנו של דון יוסף נשיא. המאמרים המתארים איך המדע יכול להיות לעזר לגניאלוגיה הם מאמרו של שמואל שמיר, העוסק בפליאוגרפיה עברית (חקר הכתב העברי), ומאמרו של יעקב קליימן, המדבר על הפן היהודי של המחקרים החדשים ב-DNA האנושי – המחקר הקשור לכרומוזום Y של הכהנים. בנושא המקורות מטפלים שני המאמרים הקצרים של ישראל פיקהולץ, על בית עלמין לא ידוע באשקלון ועל מיסמכים חשובים ב"כולל גליציה" בירושלים, ורשימתה של הרייט קסו, המביאה אתרי אינטרנט של קבוצות הדיון המיוחדות (SIG). רשימה זו מתפרסמת בחלק האנגלי של הגיליון. בשטח האינפורמציה, ראוי לקרוא את רשימתה של ברברה סיגל על הפעילות של קבוצת דוברי האנגלית במסגרת סניפנו בירושלים, והסיכום של ברוך גולד על שבת מיוחדת שהוקדשה לגניאלוגיה. וכמובן לא נעדר מקומם של סיכומי המאמרים בכתבי-העת הגניאלוגיים המופיעים בחו"ל – באנגלית, גרמנית, צרפתית וספרדית. ואחרון – אני מבקשת להסב את תשומת לב הקוראים לפנייה מרגשת שראוי להתייחס אליה. שושנה קסטו-עברון, שהדורות הקודמים של משפחתה ידועים ומתועדים, מחפשת מידע על שנותיהם האחרונות של הוריה: אביה שנספה במחנה השמדה, ואמה, ששרדה והגיעה לארץ ישראל, ונהרגה בשנת 1948 בשיירה להר הצופים.

אני מבקשת להשתמש בהזדמנות זו ולהודות בשם המערכת, ואני בטוחה גם בשם הקוראים, למתרגם הנאמן שלנו מעברית לאנגלית, ר' שלום בדונשטיין, העושה עבודה מקצועית, ברצון וברוח טובה, ואני מקווה גם בהנאה.

יוכבד קלוזנר

משורחבה של חנה פורמן

יו"ר החברה הגניאלוגית הישראלית

קשור גם לנושא משלוח כתב-העת שלנו שרשרת הדורות.

עזרה לגניאלוגים מתחילים. בין יתר הפניות אלינו, גדול חלקם של אנשים שנמצאים בתחילת דרכם הגניאלוגית. נוסף לתמיכה שהחברים הקבועים מעניקים כבר זמן רב, אני פונה לכל מי שמוכן ומעוניין להקדיש מזמנו לעזרה להעביר אלי את תחומי פעילותו והסכמתו להשתתף בנושא חשוב זה. תודה.

אתרי אינטרנט אישיים. אנחנו מבקשים מכל חבר המנהל אתר בנושא גניאלוגיה שימסור לנו את כתובת המדויקת במטרה לרשום "קשר" אליו באתר החברה. זה יהיה עבורכם אמצעי פרסום האתר שלכם ומכן אפשרות נוספת למצוא אנשים המעוניינים בחקר המשפחות שלכם.

חנה פורמן

ehfurman@netvision.net.il

אין כמו להיות "חכם לאחר המעשה". עברו שישה חודשים מאז כניסתי לתפקיד, לפעמים נדמה לי שאני נמצאת במקום זה מאז ומתמיד, לפעמים הזמן נראה קצר מאד.

אני מבקשת לציין לפניכם את התחומים בתפקיד, שבלעדיכם אינו יכול להתממש, ואני פונה אל כל אחת ואחד מכם להיות שותפים יותר פעילים.

שותפות זו צריכה לבוא לידי ביטוי לא רק בהשתתפות במפגשים השונים אלא גם בהבעת דעות, תגובות, שאלות, הצעות – מכל מלמדי השכלתי. לעניין זה ניתן להשתמש הן באתר שלנו: www.isragen.org.il והן בחיבת הדואר 4270 ירושלים 91041.

עדכון כתובות. מכל דואר אלקטרוני שאני שולחת בהפצה רחבה, מוחזרים אלי מספר לא מבוטל של הודעות תחת הכותרת: (1 כתובת לא ידועה) (2 טעות כזו או אחרת) (3 מקרים שהכתובת הרשומה אצלי היא כתובת מעבר.

אני פונה לכל מי שמשנה את כתובת הדואר האלקטרוני, כתובת הבית, או מספר הטלפון, לעדכן גם אותנו. העניין

טלי הדר זילר

חנה פורמן

לזכרה של טלי הדר מקיבוץ מזרע שהלכה לעולמה ביום כ"ו אייר תשס"א (19 במאי 2001).

טלי הייתה מחלוצי המחקר הגניאלוגי בישראל, והקדישה לכך את רוב זמנה. למרות מחלתה הקשה, היא המשיכה לעזור, ותמכה בכל מי שפנה אליה בשאלה. פעילותה הברוכה תהיה אור לכל מי שדבק בו העיסוק בגניאלוגיה.

יהא זכרה ברוך.

ליבר לוסיאן הריס

אסתר רמון

חברנו היקר לוסיאן הריס הלך לעולמו בראשית חודש מרס.

הוא נולד בשנת 1912 באנטוורפן, בלגיה, וגדל במנצ'סטר, אנגליה מ-1914. הוא סיים את לימודיו במשפטים ובלמודים קלאסיים באוניברסיטה המפורסמת של אוקספורד ועבד כעיתונאי. ב-1941 ביקש חיים וייצמן שיצטרף לצוות שלו בלונדון.

לוסיאן עלה ארצה עם אשתו הראשונה ושלושת ילדיו ב-1948 בזמן מלחמת השחרור. בארבע השנים הראשונות עבד בשרות המדינה ולאחר מכן עמד במשך 25 שנים בראש המחלקה ליחסי ציבור של בית החולים הדסה בירושלים. הוא התעניין מאד בגניאלוגיה וכבר ב-1986 הוציא ספרון בשם Our Four Families שבו תיעד את אבותיו – המשפחות Harris שנקראו לפנים בפולין Chmelkin ומשפחת Stern וכן את אבותיה של אשתו הראשונה מרי, המשפחות

פרטים נוספים כתב בספרו From Manchester to Jerusalem. הוא הצטרף לחברה הגניאלוגית הישראלית ולקח חלק פעיל מאוד בפעילותה. במשך שנים נמנה עם חברי מערכת "שרשרת הדורות" בה הוא עסק בעיקר בתרגום מאמרים מעברית לאנגלית. בעזרת המחשב הוא הצליח לגלות בני משפחה בכל העולם. הוא השאיר אחריו את אשתו השנייה רות כהן גרינברג הריס, שני בנים ובת ושמונה נכדים. אנחנו כולנו מביעים בזאת את תנחומינו הכנים לבני משפחתו.

יהא זכרו ברוך.

תולדות משפחת פוזייל
מפורסם שור קהילת יהודי בוכארה וסמירנה (בועה אנפין)
לידה פוזייל

ולמד את מקצוע אריגת וצביעת המשי. בשנות התשעים של המאה ה"ח היגר, מטעמים כלכליים, לבוכארה. לר' יוסף ולאשתו ישועה נולדו חמישה בנים וכמה בנות. יש סוברים ארבע בנות, יש סוברים בת אחת, ושמה יִקָּא. בניו היו בנימין המכונה מולא פוזייל, אג'ילדי (אברהם), שמעון וישעיהו המכונה אש-באי. אג'ילדי הוא אבי משפחת אג'ילדיוף-אשל. שמעון הוא אבי משפחת שמעונוב בקרב יהודי בוכארה. ישעיהו התאסלם.

ר' יוסף חכם צ'קצ'ק היה אחד מעמודי התווך של הקהילה בבוכארה. הוא עסק בצורכי ציבור, שימש דרשן אהוב (מכאן כינויו צ'קצ'ק – מלשון צ'הצ'ה, שפירושו דברן, מגיד) והמשיך לעסוק בצביעת משי בבית המלאכה שהקים בבוכארה. עסקיו גדלו והתרחבו במרכז אסיה. על פי אחת הגירסאות האריך ר' יוסף ימים ונפטר בבוכארה בשנת תר"י (1850), אך נראה שלאמיתו של דבר נפטר קודם לכן, בין השנים תק"ץ-תקצ"ה (1830-1835), סמוך להולדתו של יוסף, בנו של מולא בנימין פוזייל, בשנת תקצ"ה-1835. מולא בנימין שמע על פטירת אביו בבוכארה ולבנו הנולד קרא יוסף.

הדור השני: מולא (חכם) בנימין פוזייל – "המבורך"

זיבא בת ר' יוסף נישאה לבנו של ר' משה סמנדר, יעקב, בן גילו וחברו של בנימין.

ישעיהו, המכונה אש-באי, התחבר לנערים מוסלמים, וסופר היה שהתאסלם והיה לצ'אלה (ראה להלן), ונשא אשה מוסלמית. אביו ר' יוסף ישב עליו "שבעה" ולא קיבל תנחומין. אולם בניו, נכדיו וניניו המשיכו לשמור על קשר עם המשפחה. ישנן עדויות מסוף המאה ה"ט

מבוא

הרשימה הבאה עוסקת בתולדותיה של אחת המשפחות החשובות, המיוחסות ורבנות הענפים והמעש בקרב קהילת יהודי בוכארה במאותים וחמישים השנים האחרונות.

בתולדות המשפחה משתקפים היטב תולדותיה של קהילת יהודי בוכארה. מקהילה קטנה במרכז אסיה, שמנתה בסוף המאה ה"ח כשלושת אלפי נפש והיתה נתונה לשלטון מוסלמי עריץ וקנאי, דרך קהילה שסבלה את השלטון הבולשביקי, ועד ימינו, עתה הקהילה מונה כמאה וחמישים אלף נפש ובניה נפוצים בכל רחבי תבל, ורובם חיים במדינת ישראל.

גלגולים רבים עברו על בני המשפחה, במקביל למאורעות שעברו על הקהילה כולה. מבוכארה ומסמרקנד הגיעו בניה לקצוי ארץ ועל צאצאיה נמנו תלמידי חכמים ומנהיגי ציבור. היו ביניהם שנאנסו לקבל עליהם את האיסלם והיו שמסדו נפשם על קידוש ה' וסידכו להשתמד. רבים מהם היו בעלי מפעלים גדולים במרכז אסיה והשפיעו על כלכלת האזור. אחרים חיברו עצמם לתחיית האומה ועלו ארצה, התיישבו וסייעו במסירות נפש להגשמת חזון הגאולה בדורות האחרונים.

ברשימה זו ציינתי רק מעט מזעיר מעברה של המשפחה. אני צועד דור בעקבי דור ומציג את הדמויות המרכזיות הנקשרות לאבי המשפחה.

אבני יסוד – הדור הראשון: ר' יוסף חכם צ'קצ'ק

ר' יוסף חכם צ'קצ'ק נולד בבגדאד בשנת תקל"ג או תקל"ד (4-1773). אביו נפטר שמונה חודשים לאחר הולדתו. יוסף היגר עם אמו למשהד שבפרס, שם גדל

על השתתפותם יחד עם בני המשפחה המורחבת בטכסי אזכרה שנערכו במשפחה, אליהם הגיעו בלבוש מוסלמי. בתקופה זו היו היהודים בבוכארה נתונים ללחץ קשה ובלתי פוסק מצד המוסלמים, שדרשו מהם להתאסלם. ילדים יהודיים נחטפו ונאלצו לקבל עליהם את האיסלאם. בתו של ר' יוסף, זיבא, נרצחה כאשר בעלה יעקב נעדר מביתו, וילדיה נחטפו. לאחר שנים התגלה שבתה, שהיתה באותו זמן כבת שש, קיבלה עליה את האיסלאם מאונס, ואילו הבן משה, שלמד בתלמוד תורה, נהרג על קידוש ה'.

יהודים אחרים קיבלו עליהם את האיסלאם למראית עין. האנוסים האלה נקראו בשם צ'אלה, דהיינו: לא לכאן ולא לכאן, לא יהודים ולא מוסלמים. עד היום מצוי בבוכארה רחוב מיוחד בו מתגוררים אנשי הצ'אלה. הם מתחתנים בינם לבין עצמם מאחר ולא היהודים ולא המוסלמים אינם מקבלים אותם אליהם. תנאי חייהם קשים ביותר.

האחים שמעון ואג'ילדי (פירוש השם "פתח" או "יפתח". כינוי זה ניתן לילד שחלה בילדותו בתקופה שייפתח לו סיכוי להחלמה) הצטרפו לעסק המשפחתי וסייעו לאביהם יוסף בעסקיו. עם פטירתו של ר' יוסף הם עזבו את בוכארה. אג'ילדי, שאשתו נפטרה, עזב את העיר עם ילדיו סולימן ואמין, הם ישעיהו (שלמה) ובנימין, ועקבותיו נתגלו בטשקנט. מולא בנימין, בנו הבכור של ר' יוסף, היה המוצלח בבניו ("מולא" הוא חכם, רב, בפי היהודים הדוברים פרסית-יהודית, דהיינו יהודי פרס, אפגניסטן ובוכארה). ר' בנימין נולד בבוכארה בשנת תקנ"ד-1794 לערך, ולמד בבית המדרש של רבי יוסף ממאן. הוא היה בעל זיכרון נדיר ותלמיד חכם מופלא. על כינויו *פוזייל*, שהפך לשם המשפחה *פוזיילוף* (פ' רפה) של שבט שלם בקרב יהודי בוכארה, ישנן כמה גירסאות: הסופר בצ'איב מספר שכאשר בנימין החל ללמוד בבית המדרש היה חוזר בפני אמו על לימודו בעל-פה. אמו כינתה אותו "פוזיילך שלי". ממילת חיבה זו נותרה המילה *פוזייל* המציינת עילוי, משכיל, מלומד. גירסה אחרת אומרת שפירוש המילה *פוזייל* הוא *המבורך*, או *בעל חסד*. מכל מקום כינוי זה הפך לשמו של מולא בנימין לאחר שקיבל סמיכה לרבנות והוא כונה בשם מולא בנימין פוזייל או מו' בנימין.

במשך הזמן התפזרו יהודי בוכארה בערי אסיה התיכונה. רבים מהם עברו לסמרקנד, שם התקבצה בשנות השלושים של המאה הי"ט קהילה יהודית של כחמישים משפחות שביקשו להם מנהיג רוחני, ומולא בנימין פוזייל נשלח אליהם מבוכארה. לפי גירסה אחת יצא ר' בנימין לסמרקנד בהוראת רבו ר' יוסף ממאן, (נפ' כ"ג כסלו תקפ"ג-1822), לפי גירסה אחרת יצא לשם מאוחר יותר. הגירסה האחרונה אמינה יותר.

מולא בנימין יחד עם ראשי הקהילה היהודית בסמרקנד פנו לאמיר והעלו בפניו את בקשתם להקים שכונה (מחללה) יהודית בסמרקנד, מאחר שהאוכלוסייה

היהודית בעיר גדלה מיום ליום. האמיר הנפיק צו מיוחד לצורך זה, מתוך הכרה בתרומתם הכלכלית החשובה של היהודים לעיר. הוא אף ציווה לקאזי-כלאן (השופט העליון) להנפיק "וסיקה" (קושאן) כללי על שם פרנסי הקהילה היהודית. הקהילה היהודית הוקמה בסמרקנד בשנת תר"ג (1843).

בתקופת רבנותו של מו' בנימין פוזייל בסמרקנד, אירעו שני אירועים קשים. בשנת תקצ"ט (1839) אולצו יהודי משהד לקבל עליהם את האיסלאם, ורבים מהם נמלטו לאפגניסטן ולתורכיסטן. מו' פוזייל פעל בקרב השלטונות לפתוח עבורם את שערי סמרקנד ולאפשר להם להתיישב במקום. הוא גם ניצל את עובדת היותם סוחרים מצליחים שיכלו לתרום תרומה כלכלית של ממש לפיתוח האזור. בשנת תרי"ז (7-1856) גורשו היהודים מהעיר הראת שבאפגניסטן. רובם היגרו לרוסיה והתיישבו בחבל תורכיסטן ובסמרקנד. ביניהם היו בני משפחות חשובות שהשפיעו רבות על יהודי בוכארה. גם כאן הוא פעל בקרב השלטונות לפתוח את שערי העיר עבורם.

מו' פוזייל היה פעיל מאוד גם בקרב אנוסי הצ'אלה. בהשפעתו עברו משפחות רבות של אנוסים מבוכארה לסמרקנד ושבו ליהדותם. חרף זאת, לא הצליח במאמציו להציל את אחיו הקטן ישעיהו מציפורני ההתבוללות.

למרות שמולא בנימין שימש רב ושוחט וניהל את ה"תלמוד תורה" לילדי הקהילה בסמרקנד, הוא לא קיבל שכר מהקהילה והתפרנס מגיע כפיו, מבית המלאכה שלו בו עסק בצביעת בדי משי.

למו' פוזייל נולדו חמישה בנים וחמש בנות מאשתו הראשונה ביבי גאד. בניו: ראובן, פנחס (מכסום), יוסף, ברוך (מו' גולאם) ומוראד. בנותיו: יפה, אויקנד, ידגר, רחל ומלכה. אשל מציין שישה בנים וארבע בנות, בסדר זה: ראובן, פנחס, ברוך, מוראד, באבא ויוסף. רעיתו ביבי גאד נפטרה בשנת תרי"ח (1858). לאחר פטירתה נשא לאשה את ביבי לאה שילדה לו שני בנים תאומים, ששון ושמחה.

מו' פוזייל נפטר במוצאי שבת קודש כ' בטבת תר"ך (1860), במגפת דבר שפרצה בסמרקנד. שבוע ימים אחר-כך בערב שבת נפטרה רעייתו, ביבי לאה, והותירה אחריה את ששון ושמחה יתומים, ללא אב ואם. במוצאי שבת קודש, י"ז בטבת תש"ך (17 בינואר 1960) נערכה לכבודו אזכרה בבית כנסת "אהל יוסף" בתל-אביב, במלאת מאה שנה לפטירתו.

בתקופתו התפתחה הקהילה היהודית בסמרקנד בצורה מרשימה. בשנת תר"כ (1860) מנתה כ-3000 נפש, והיתה לקהילה השניה בגודלה במרכז אסיה, לאחר בוכארה, אולם עלתה עליה בחשיבותה הכלכלית.

ואכן מו' בנימין פוזייל, כשמו "המבורך" כן הוא. צאצאיו רבו והם נפוצים כיום בכל רחבי תבל ובמיוחד בארץ ישראל, ומונים כמה אלפי נפשות. רישום מדויק

של עץ המשפחה נעשה על ידי יורם פוזילוב, חבר קיבוץ שדות ים.

הדור השלישי

בניו של אגילדי עברו גלגולים רבים. הבן סוליימאן נחטף בידי מוסלמים ואולץ להתאסלם, עד אשר הופיע בשנת תרכ"ב-1862 בשכונת היהודים בסמרקנד. כשמלאו לו שמונה-עשרה, נשא לאשה את בתו של הגביר מו' אמין בן קנדין כלאן, שגם הוא היה צ'אלה. בשנת תרכ"ו (1866) נולד בנו הבכור – איברהים (אברהם). בשנת תרכ"ח (1868) השלימו הרוסים את כיבוש אסיה התיכונה וכבשו את סמרקנד. היהודים קיבלו את פני הכובשים בשמחה, ובעבודות החפירה והביצורים העסיקו הרוסים גם יהודים מתנדבים. אחד מראשי הקבוצות היה סוליימאן. אחד הקצינים שם לב לבחור המוכשר וקרבו אליו. אחיו של קצין זה היה הגנרל אברמוב, מושל פלך סמרקנד, והוא הציע לסוליימאן להקים בית חרושת לעיבוד עורות כבשים והבטיח לרכוש את התוצרת עבור הצבא הרוסי. לאחר שהשתפר מצבו הכלכלי של סוליימאן הוא פנה לעסקים נוספים בשוק סמרקנד ובהם העסיק גם את בני משפחתו. בשוק בסמרקנד היה המסחר מותר רק למוסלמים ולאנוסי הצ'אלה, אך לא ליהודים. המוסלמים חשדו בצ'אלה שאינם מוסלמים אמיתיים וחשו כלפיהם שנאה, שהרי באמצעות אצטלת הצ'אלה יכלו לסחור בשוק ולפגוע בפרנסתם. מדי פעם היו בשוק קטטות בין המוסלמים לבין אנשי הצ'אלה. באחת ממריבות אלה נפגע סוליימאן וכמעט שנחנק למות. אחיו, אמין, יצא לקרוא לעזרה ופנה למושל. הלה הגיע עם קבוצת שוטרים שאסרו מיד את הסוחרים המוסלמים. אנוסי הצ'אלה ניצלו את ההזדמנות ופנו למושל בבקשת רשות לחזור ולחיות כיהודים בגלוי וללא חשש מהמוסלמים, והרשות ניתנה להם. היה זה מאורע גדול בחיי יהודי סמרקנד, ובכל בית נערכו סעודות הודיה ושמחה.

סוליימאן עבר להתגורר בטשקנט, והקים בית חרושת לסיגריות וטבק ומפעלים ליצור משי, יקבי יין ומפעלי טקסטיל. ביוזמתו נפתח בשנת תרנ"ה (1895) בית ספר יהודי-רוסי בשכונת היהודים בסמרקנד. בשנת תרס"ג (1903) הוא נבחר לנשיא הקהילה (קלאנתר) תפקיד שמילא עד שנת תר"ע (1910). באותה שנה נבחר לרב מטעם השלטונות וכיהן במשרה זו עד שנת תרע"ח (1918). סוליימאן נפטר בר"ח ניסן תרפ"ג (1923) והוא בן שבעים ושבע שנים. רבים מצאצאיו עלו לארץ ישראל והוא עצמו ביקר בארץ בשנת תר"ן (1890) וסייע לישוב היהודי בירושלים בתרומות נדיבות.

ערב הכיבוש הרוסי היה מצב הביטחון בעיר סמרקנד מעורער למדי. היהודים היו בסכנה. ראש הקהילה משה כלנתאר ומו' ברוך גולאם (פירוש השם גולאם: עבד, דהיינו עבד לה' יתברך) בנו של מו' פוזיל, שהיה ממשיכו של אביו כרב של סמרקנד, יצאו להיפגש ביום כ"ב בסיוון תרכ"ו (1868) עם אחד ממנהיגי הכנופיות

בתקווה שהללו ייעתרו לבקשתם שלא לפגוע בקהילה היהודית. בדרכם נתקלו בקבוצה של פורעים מוסלמים שהחלו לפגוע בהם, וקראו להם "או שאתם מקבלים עליכם את האיסלאם או שנכה בכם באלותינו עד מוות". מולא גולאם הי"ד סירב ונרצח במקום, והרוצחים הטילו את גופתו לאחד הבורות. לאחר שהרוסים כבשו את העיר, מצאו קרובים וידידים את גופתו והוא נטמן ברובע היהודי. במקום הוקמה מצבה והמקום נקרא יד גולאם. גולאם היה בן 37 בעת הירצחו. הוא הותיר אחריו ארבעה בנים: משה, שלמה, אהרן ואבא ושתי בנות: צביה ואסתר. שלא כיהודים אחרים בתקופתו, שהעדיפו, ולו למראית עין, להתאסלם, עמד ברוך גולאם הי"ד על יהדותו. אמונה ומסירות זו באו מבית מדרשו של אביו – מולא בנימין פוזיל.

שמחה בן מו' בנימין פוזיל, נולד בשנת תרי"ט (1859) ונפטר במוסקבה בשנת תרנ"ג (1893), גדל יתום ללא אב ואם. הוא הראשון מבני המשפחה שהקים בסמרקנד בית מסחר בשם "האחים פוזילוף", והמסחר התנהל בין מרכז אסיה למרכז רוסיה. שמחה שיתף בחברה את האחיניים שלו, ולקח הלוואה מהבנק לפיתוח התעשייה של ממשלת רוסיה במטרה לרכוש ציוד ולפתח בסמרקנד מפעלי תעשייה. את הציוד והמכונות רכש במערב רוסיה ודאג להעבירם למרכז אסיה, ולהקמת המפעלים הוא הביא מהנדסים רוסיים. שמחה היה בעל חזון, יוזמה, כושר ארגון וכושר ניתוח עסקי מעולה.

בחודש סיון תר"ן (1890) נערך כנס היסוד לחברת "רחובות הבוכארים" בירושלים. בכנס הוחלט על גיוס נרשמים לבניית בתים בשכונה מבין קהילות יהודי בוכארה במרכז אסיה. בחודשים הראשונים לא רבו הנרשמים, עד אשר סוכן החברה, הרב שלמה מוסאיוף יצא לבוכארה ופנה לשמחה פוזילוף בבקשה לארגן את הרישום לחברה. שמחה הצליח לאסוף תוך זמן קצר 6110 רובל מעשרים וחמישה מיהודי סמרקנד ולסייע בכך להשלמת הסכום הדרוש לרכישת אדמת השכונה, ושמחה עצמו רכש ביום כ"ו כסלו תרנ"א (1890) שני מגרשים לבניה בשכונה. בדו"חות שכונת רחובות הבוכארים מוזכרות תרומות רבות שלו בסכומים של עשרות רובלים מידי פעם (התייעוד נמצא בארכיון עדת הבוכארים בירושלים).

פטירתו הפתאומית של שמחה הייתה מכה קשה לאחיניו השותפים בעסק המשפחתי. לאחר פטירתו פורקה החברה לשניים: שותפות של האחים בני מכסום (פנחס) ושותפות של האחים בני יוסף פוזילוף.

הדור הרביעי

בני הדור הרביעי לר' יוסף צ'קצ'ק וצאצאיו של מו' פוזיל הם בוני המפעלים הגדולים בתורכיסטן, בוני בתי כנסת, העולים הראשונים מסמרקנד לירושלים והתורמים למוסדותיה, והעסקנים הציונים הראשונים של יהודי בוכארה.

למלכה בת מו' בנימין פוזיל נולדו בבוכארה ובסמרקנד

אחד עשר ילדים. לאחר שהשיאה את בת הזקונים שלה, אביגיל, עלתה עם בנה אהרן, סוחר ותעשיין בסמרקנד, לירושלים. אהרן שב לסמרקנד אולם מלכה נותרה בירושלים.

בניו של יוסף (נפטר בסמרקנד בי"ח בניסן תרנ"א/1891) בן מ' בנימין פוזייל השקיעו את מרצם בפיתוח מפעלי תעשייה במרכז אסיה. הבנים אברהם, בנימין, רפאל וזבולון היו שותפים במנפטות כותנה ששיוקו סחורה למרכז רוסיה וכן במפעלים ליצור סבון, שמן ופשתן. המפעלים השתרעו על שטחים של עשרות דונמים. בשטח אחד המפעלים זדם נחל, ומזרם המים הפיקו חשמל שבאמצעותו הפעילו את בית החרושת.

ר' אברהם (תר"כ/1860 – ו' תשרי תרע"ו/1915) הוא דמות בולטת בקהילת יהודי סמרקנד, מוכשר ומצליח מאוד בעסקי המסחר שניהל עם מרכז רוסיה. אברהם קשר קשרים רבים עם בני העדה המוסלמית ועם ראשי השלטון, ואף יסד בית כנסת. בשנת תר"ן (1890) הוא ביקר בירושלים וחתמתו מצויה על "קול הקורא" ליסוד שכונת רחובות הבוכארים. ר' אברהם תרם גם למוסדות צדקה וחסד של היישוב היהודי בירושלים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. באגרת מאת הרב אליעזר פאפו מירושלים אל אברהם בן יוסף פוזיילוב בסמרקנד, מיום ט"ו שבט תרס"א, הוא פונה בבקשה: "נא אדוני רחמן! ישלח לנו נדבת רוחו הטהורה כי פורים ופסח באים ובצרה גדולה אנחנו..."

אחד האחים, ר' רפאל היה ידוע באומץ ליבו. לפני שנכנס לשותפות המסחרית עם אחיו עסק בליווי שיירות מסחר שהובילו סחודות מאזור אפגניסטן, על פני מדבריות מרכז אסיה, למרכז רוסיה. אחד הסיפורים המפורסמים על אומץ ליבו הוא הקרב שניהל עם אחד מראשי כנופיות השודדים באזור שנקרא "נדאי נקאוו" דהיינו "השודד המתפלל".

דמות אחרת, מיוחדת במינה בתרומה לחיי הכלכלה ולקהילה היהודית בסמרקנד הוא משיח פוזיילוב בן מכסום (סמרקנד תרכ"ז/1867 – ירושלים י"א ניסן תש"ה/1945).

ר' משיח הקים בשנת תרנ"ג (1893) את חברת "יומא" למסחר, יחד עם אחיו יוחנן וארי. הוא עסק בסחר כותנה ובעיבודו, ובמיוחד בפיתוח זן הכותנה האמריקאי במרכז אסיה. ר' משיח היה מראשי הקהילה היהודית בסמרקנד, יסד במקום בית כנסת ופעל בתחום החינוך היהודי בקהילה. ר' משיח ביקר בירושלים לראשונה בשנת תר"ן (1890). בשנת תרפ"ד (1924) עלה עם רעייתו ונכדו והתיישב בירושלים.

רבים מבני המשפחה שחיו בתקופה זו ביקרו בירושלים כעולי רגל, אחרים תרמו למוסדות צדקה בארץ ישראל באמצעות השד"רים שהגיעו למרכז אסיה. שמות התורמים מצויים בדו"חות ההכנסה וההוצאה של אותם מוסדות. בין השמות מוזכרים: יונה בן מכסום בן בנימין פוזייל, ישראל בן אהרן בן גולאם פוזייל, משיח

פוזיילוף, אמין פוזיילוף, שתרם לבית החולים משגב לרך ועלה לארץ בשנת תרפ"ד (1924), אפרים בן מכסום בן פוזייל שביקר בארץ בין השנים תר"ע-תרע"ב (1910-1912), אהרן ברוך בן גולאם בן פוזייל, בנימין בן יוסף בן פוזייל ואחרים.

בעקבות המהפכה הבולשביקית הוחרם במרכז אסיה רכוש יהודי רב. המפעלים נסגרו והוחרמו ואף ביתו של ר' רפאל פוזיילוף הוחרם. אחת מקומותיו שימשה בתחילה בית ספר יהודי, ואחר-כך מוזיאון של יהודי בוכארה.

בעקבות המאורעות הקשים החליטו רבים מראשי הקהילה לצאת ממרכז אסיה ולעלות לארץ ישראל. בשנת תרפ"ד (1924) עלה ר' רפאל והצטרפו אליו אשתו שרה וכמה מילדי הצעירים ונכדיו. ר' רפאל הצליח להוציא מברית המועצות מעט מרכושו, ובאמצעותו ביקש לעסוק בארץ ישראל בגידולים חקלאיים המיועדים לעיבוד תעשייתי בהם התמחה במפעליו במרכז אסיה. במכתב שכתב עם בני משפחתו וידידיו אל הסוכנות היהודית נכתב:

"באנו מארץ מרחק מבוכארה, בשורת התחיה פועמתנו, והנה באנו אל ארצנו בתור חלוצים ראשונים לתור מקום, בעוד חלק רב מאחינו בבוכארה וסמרקנד המוכנים לרכז כל כוחם ורכושם ולעלות לארץ הקודש ולעסוק במקצועות חקלאים כאלה שעוד לא הונהגו פה בהיקפם הרחב כראוי. כמו גידול צמר גפן, משי, אספסת וכו', מקצועות אשר כמה וכמה שנים ואולי כאלף התמחינו בהם.

ונפשנו בשאלתו, להודות את הדרך נלך בה, באיזה מקום נוכל להשיג אדמה מוכשרת למטרתנו, ובאיזה תנאים נוחים. אין לנו חפץ בעזר ובתמיכה, כי כל אחד מאתנו ואלה אשר יבואו אחר-כך כלם הינם בעלי די אמצעים, רק הוראות נחוצות לנו, והקלת התנאים. בקשה לקבוע לנו זמן מיוחד לראיון, ובעל-פה נבאר עוד יותר ויותר שאיפותינו..."

בכבוד גדול
ציון אשורב, יוחנן פוזיילוף, רפאל פוזיילוף, מרדכי פוזיילוף
חלוצי סמרקנד ובוכארה ואגפיהן."

חברי הקבוצה לא זכו למענה למכתבם. מאוחר יותר הם רכשו כמה עשרות דונמים של פרדסים ומשק חקלאי בפתח תקווה והקימו במקום שכונה בוכאריית קטנה לה צמוד בית כנסת כמנהגם. אולם התיישבותם שם לא ארכה. כתוצאה מהמשבר החמור של שנת 1926-1927 מכרו חלקם את הפרדסים. כמה מהם נותרו בפתח תקווה בה מתגוררים כיום צאצאיהם.

בשנת תרצ"ה (1935) רכשה הקבוצה חמישים וארבעה דונם בסביבות נבי סמואל, בצפון מערב ירושלים. השטח נקרא "בוכאריא" ושאיתם היתה לבנות שכונה כפי שעשו אחיהם בשכונת הבוכארים בירושלים, אולם

הרעיון לא מומש.

לאחר מכירת המשק בפתח תקוה עבר ר' רפאל להתגורר עם בני משפחתו בדרום תל-אביב, לשם הגיעו בראשית שנות ה-30 עולים רבים מבוכארה ומסמרקנד. ר' רפאל יסד עבורם בית כנסת, בתחילה ברחוב הרצל ואחר-כך ברחוב זבולון. עם התגברות העלייה בתקופה זו הגיעו מסמרקנד בני משפחה נוספים. הללו נמלטו תוך סכנות גדולות ממרכז אסיה ולאחר מסע ארוך ומסוכן זכו להגיע לארץ ישראל. בין הבאים היו בניו של ר' רפאל – ר' רחמן, ר' אבא יוסף, ר' יצחק – כלותיו, בנותיו ונכדותיו. אליהם הצטרפו בני המשפחה המורחבת: נריה פוזיילוף, חנניה בן זבולון בן יוסף פוזיילוף, יהודה ארי פוזיילוף, מלכיאל פוזיילוף, ניסן פוזיילוף ואחרים. המשפחה והשבט גדלו. ר' רפאל כראש המשפחה חיפש מקום מגורים לכל בני המשפחה, בו יוכלו להתגורר יחד, כדרך בה חיו בסמרקנד, ולא בצפיפות כפי שהיו תנאי המגורים בשכונות של מרכז תל-אביב, שם גם שכר הדירה לדירות הקטנות היה גבוה יחסית.

בשנת תרצ"ו (1936), שבוע לפני פרוץ המאורעות של 1936-1939, עברו רוב בני המשפחה להתגורר בשכונת גבעת משה א', הנושקת כיום לתחנה המרכזית החדשה של תל-אביב, והתנחלו בה.

בני המשפחה שכנו בצריפים שרכשו והקימו כאן "שכונה" כפי שנקראה מעתה בקרב בני המשפחה. כאן ניהלו הווי חיים משפחתי עשיר. גם כאן ייסד ר' רפאל בית כנסת, בחלק מצריפו, העומד על תילו עד ימינו. כאמור, היה זה אזור הספר של תל-אביב. משלוש רוחותיה של השכונה (מערב, דרום ומזרח) נשקו לבתיה פרדסי הערבים, וממזרח נחל אילון. רק מכיוון צפון, מקום בו שוכנת כיום התחנה המרכזית של תל-אביב, ניתן היה להגיע למרכז העיר.

בלילות נשמעו כאן יללות התנים. בתקופת המאורעות ועד לאחר מלחמת השחרור ירו מן הפרדסים על צריפי היהודים. לא אחת נאלצו דיירי הצריפים לזחול אל מתחת המיטות בחיפוש מחסה מכדורי הערבים. היה זה יישוב ספר לכל דבר, והסכנה וההתמודדות הקיומית היתה ממשית ויום יומית. מצריפים אלו יצאו אנשי ההגנה אל עמדותיהם הסמוכות, ולעיתים להתקפות כנגד הפורעים. בתקופה זו נרכש המגרש עליו עומד היום לתפארה בית הכנסת "אהל יוסף". אבן הפינה הונחה בכ"ו אלול תש"ה (ספטמבר 1945).

עד יומו האחרון (יא באייר תשט"ז/1956) התגורר ר' רפאל בצריפו הדל. הוא, שבסמרקנד היו בבעלותו מפעלי תעשייה, מנפסת כותנה, בית אבנים מפואר עם חצר גדולה וחדרים רבים, הסתפק בארץ ישראל בצריף קטן שגם את אחד מחדריו הקדיש לבית כנסת, ובשארית ממונו בנה בית כנסת מפואר במקום לבנות לעצמו בית מפואר. אכן זוהי מסירות נפש!

בית הכנסת "אהל יוסף" מילא אחר התקוות והשאיפות של ר' רפאל. בית הכנסת עמד כמגדל אור יחיד, כיהלום

נוצץ המאיר על כל העזובה שמסביבו. הוא המוסד שסימן את תקיעת היתד של המשפחה והקהילה בתל-אביב אחרי שנות גלות ארוכות, אחרי דרך חתחתים וייסורים שעברו אבותינו שהיו מלאים באהבה אין קץ ובגעגועים לחונן את עפרה של ארץ ישראל וירושלים.

בית הכנסת שימש מרכז הקהילה. האווירה בשכונה היתה חמימה ואוהבת: עזרה הדדית, תחושה של ביטחון שיש על מי לסמוך ברגעי משבר ומצוקה ותחושה של אחדות משפחתית וקהילתית. בית הכנסת חודש ושופץ בשנת תש"ס, הודות להשתדלותו ולפעילותו של ר' יוסף פוזיילוב, נינו של מייסד בית הכנסת. וביום י"א אייר תש"ס (2000), ביום השנה ה-44 לפטירת המייסד ר' רפאל, ובשנת החמישים וחמש לייסודו, צויין המאורע במעמד מרגש של נכבדים ובני המשפחה לדורותיהם.

הדור החמישי והשישי

בני הדור החמישי הם אלה שעמלו במסירות לקיים את המשפחה לאחר העלייה לארץ בשנות ה-30. רבים מהם שהיו בעלי נכסים ורכוש במרכז אסיה לא בחלו בעבודת כפיים קשה לאחר עלייתם ובלבד שיוכלו לפרנס את משפחותיהם בכבוד.

ילדיהם, בני הדור השישי יצאו לסייע לפרנסת משפחותיהם בגיל צעיר. רבים מהם הצטרפו לשורות ההגנה ולאחר הקמת המדינה שרתו בצה"ל. בהם רס"ן משה אשל ז"ל שנפל עם מטוסו במלחמת סיני.

חלק מבני דור זה פעלו בתחום העסקי, בהם בניו של מרדכי בן רפאל בן יוסף פוזייל, שעסקו בענף היהלומים והצליחו להגיע להישגים מרשימים כמו קבלת פרס יצואן מצטיין בשנת תשכ"ח (1968). בן ציון בן מרדכי פוזיילוף שימש שנים רבות סגן נשיא הבורסה ליהלומים ברמת-גן, ולאחרונה קיבל את התואר "יקיר תעשיית היהלומים" לשנת 2000, ואחיו פנחס שירת שנים רבות בראש התאחדות תעשייני היהלומים בישראל. הם עומדים עד היום בראש עמותת ברית יוצאי בוכארה בישראל, שהוקמה בשנת תשל"ב (1972) למען קליטת עולי בוכארה, ומסייעים לפעולות צדקה וחסד.

לאחרונה חנכו בית כנסת מרשים ומפואר בהרצליה פיתוח, שנבנה מתרומתם ולעילוי נשמת הוריהם.

אחרים כר' אריה פוזיילוף ובניו עוסקים גם הם בפעילות סיוע וגמילות חסד, וגולת הכותרת של פעילותם היא החזקתו, שימורו, שיפוצו ופיתוחו של בית הכנסת המשפחתי "אהל יוסף", ממנו עולה קול תורה ותפילה למעלה מיובל שנים. עוזר על ידם הגבאי המסור ר' בנימין פוזיילוף.

כיום בני המשפחה נפוצים ברחבי הארץ וכמה מהם הקימו משפחות בארצות הברית. המשפחה כיום מונה למעלה מעשרה דורות, כולם מעורים היטב בחברה ובהוויה הישראלית, ברוב הזרמים והמפלגות. אולם המיוחד בקרב בני המשפחה הוא הרצון והשאיפה לשמור על השורשים והמסורת היהודית והמשפחתית.

ביבליוגרפיה

1. אשל, מנחם. גלריה, דמויות של ראשי יהדות בוכארא, יפו, ח.ש.ד., 1961.
2. אשרוב, ש.ח. מסמקנד עד פתח תקוה: זכרונותיו של מעפיל בוכרי. תל-אביב, תשל"ח.
3. בצ'איב, מרדכי חיא. בתוך שק האבן, ספר זכרונות, ירושלים תש"ן.
4. הכהן, בנימין. זכרון לפני ה', ירושלים תרנ"ג.
5. זנד, מיכאל. יהודי בוכארה תחת הכיבוש הרוסי, פעמים מס' 35, תשל"ח.
6. טגר, נסים. תולדות יהדות בוכארה, ירושלים תשל"א.
7. פוזילוב, גיורא. יהדות בוכארה, גדוליה ומנהגיה, ירושלים תשנ"ג.
8. פוזילוב, גיורא. מבוכארה לירושלים, עלייתם והתיישבותם של יהודי בוכארה בארץ ישראל, תרכ"ח-תש"ח (1868-1948), רמת גן, תשנ"ב.
9. שמש צדקה, חוברות מס' 8-12, תרס"ו-תרע"ד.
10. תבונה, שנה 13, גליונות 234 ו-239, תל-אביב תשכ"ו.

מקורות

1. פוזילוב אביוביץ, גבריאל. היסטוריה של צאצאי משפחת פוזילוף, טשקנט, 1987. כתב יד.
2. ארכיון ועדת עדת הבוכארים בירושלים:
  - א. דו"ח הכנסה והוצאה של בית החולים משגב לדרך בירושלים.
  - ב. דו"חות הכנסה וההוצאה של העדה הבוכארית בירושלים.
  - ג. חשבון נדבות של סי' פייזי נ"ע, ירושלים תר"ן.
3. הארכיון הציוני המרכזי:
  - א. תיקי ההתיישבות של הסוכנות היהודית בארכיון הציוני המרכזי, תיק S15\225c.
  - ב. דו"חות העלייה של הסוכנות היהודית בארכיון הציוני המרכזי, תיק S63051.

גיורא פוזילוף, יליד פתח-תקווה, חוקר את יהדות בוכארה בתחומים: היסטוריה, עלייה והתיישבות בארץ ישראל, מנהגים, תולדות חכמי הקהילה וספרות. מלבד זאת הוא עוסק במחקר על חכמי יהודי המזרח בקהילות ישראל ובארץ ישראל, ותולדות היישוב היהודי בירושלים בתקופה העות'מאנית. בתחומים אלה הוא פרסם מספר ספרים ומאמרים.

רפאל בן יוסף פוזילוף, נכד למולא בנימין פוזיל

משפחתי שלא הכרתי: משפחת הלוי שוואם ממזריץ

מיכאל קם

לזכר דודי האהוב משה קם (1916-2000)

אצל בני המשפחה באזור לובלין. תמונות אלו נשאו מילות ברכה לסבתי והן עדות אחרונה מהמשפחה שנותרה בפולין לפני השואה וכפי הנראה לא שרדה. תמונה אחת מראה את אחיה של סבתי, הירש (צבי), את רעייתו פריידל ובנם הקטן מוישלה, מהעיר רובנו (Rovno), הסמוכה לגבול האוקראיני. להערכתי, היו למשפחה זו סיכויים להינצל ע"י בריחה לרוסיה, ואולם עקבותיהם אבדו לאחר המלחמה.

עיון בכתובה הישנה מלובלין, מתאריך ט' בשבט תרע"ו (1916), חשף את שמו המלא של סבי ותוארו: משה שמחה הלוי. אם כן, משה שמחה שוואם, סבא רבא שלי, נמנה על הלויים. הצירוף של שם המשפחה והיותו לוי, מגביר את הסיכוי לאיתור אמין של המשפחה. בשלב זה החלטתי לפרסם את שם המשפחה המבוקש באתר האינטרנט של JewishGen ב-Family Finder.

החלטה זו איפשרה את פריצת הדרך. מכול המכתבים בחודשים הראשונים היה עקר ולא רלוונטי. לאחר כשנה, הגיע אלי מכתב מהוסס מאדם בשם פייבל מבואנוס-אייירס, שכתב כי משפחת אימו היא שוואם, וסבו, יעקב שוואם ז"ל, הוא יליד מזריץ. אומנם מזריץ אינה לובלין, אולם הערים קרובות זו לזו. תכתובת דואר אלקטרוני בינינו תכפה וההתרגשות גברה כשהתברר לי שסבו של פייבל היה לוי. יתר על כן, יעקב שוואם, הסבא, שהיגר לארגנטינה בשנת 1928 שמר על קשר עם שני דודיו אחי אביו, שהיגרו בראשית המאה לארה"ב. לשמחתי, התברר לי שפייבל הספיק לנהל ראיון מוקלט עם סבו זמן קצר לפני פטירתו בשנת 1998.

בראיון, המתנהל ברובו ביידיש, מספר הסבא יעקב, ספק מדבר ספק בוכה, אודות משפחתו שנספתה בשואה, פרטים אודות אביו (אליעזר מנחם שוואם), סבו וסבו הגדול, ובני המשפחה שהיגרו לארה"ב וכך שרדו. אגב כך, מציין הוא שני פרטים חשובים. הוא מספר על אח של אביו שעבר ממזריץ ללובלין לשם לימודי יהדות ומתאר ביקור אצלו - תיאור זה מספק יותר מרמז על הקשר אל סבי הגדול מלובלין. אותה עת כבר היה ברור לי מעל לכל ספק סביר, שפייבל הוא בן דודי הרחוק (בן דוד שלישי) וההתרגשות גברה. כמו כן מספר יעקב, שסבו עלה ארצה בשנת 1910 בכדי להיקבר בארץ הקודש והסבתא נפטרה אחריו. סיפור זה מתקשר לדברים ששמע אבי מאימו, אודות קרוב משפחה שקבור בירושלים. פניתי לחברה קדישא בירושלים עם השמות שהיו בידי וכבר למחרת היום קיבלתי תשובה חיובית ומרגשת. לשמחתי, רוב המידע אצלם ממוחשב והקברים אותרו בדייקנות בחלקת ורשה א' על מורדות הר-הזיתים. אברהם יצחק בר' חיים ברוך הלוי

להלן עיקרי הדברים שנשאתי בפגישת סניף הנגב של החברה הגניאלוגית הישראלית, ערב ט"ו בשבט, תשס"א, לאחר הצפייה בסרט "אמריקה הקטנה". הסרט מתאר את חיי העיר היהודית מזריץ (Miedzyrzec Mezrich-Podalski) משנות תפארתה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה דרך זוועות המלחמה ועד להשמדה הטוטלית של העיר ע"י הנאצים ועוזריהם.

זכיתי לבלות את רוב שנות ילדותי במחיצתם של סבא וסבתא הן מצד אבי והן מצד אימי. ראשית היכרותי עם משפחתה של סבתי מצד אבי, פרידה (עליזה) קם ז"ל, הייתה דרך הצצה אל אלבום התמונות המשפחתי. כילד סקרן בחנתי תמונות קטנות ומצהיבות שתיארו גברים ונשים, צעירים וזקנים וביניהם גם ילדים קטנים במעילים וכובעים שלא ראיתי בסביבתי. סבתי הייתה מספרת עליהם ואולם פרט לשמות לא הבנתי הרבה; סבתי דיברה ביידיש, כמו רוב בני הדור, ואילו בבית הורי הקפידו על דיבור בעברית בלבד - (היו משוחחים ביידיש כשרצו להסתיר דבר מה). עם זאת, הייתי ער לעובדה שפרט לאחותה של סבתי, לא היה בארץ זכר למשפחה הנרחבת ויכולתי להבין מפיה שכולם הושמדו בשואת אירופה.

סבי וסבתי עלו מהעיר לובלין בפולין סביב שנת 1922 ולפיכך ניצלו מהתופת. מקץ שנים רבות, בהיות בני בר מצווה, זקנני כבר אינם בין החיים, שבתי לעיין בתולדות המשפחה ולתדהמתי נתחזרר לי שלא נותר שריד משפע המכתבים ומסמכי העבר - ברשותי הופקד רק אלבום התמונות הישן וכתובה על גבי קלף, המעידה על נישואי סבי וסבתי. זקני המשפחה ידעו לספר, שאביה של סבתי היה מלמד (במלעיל) בלובלין ונפטר ממחלה בגיל צעיר. במותו הותיר 8 ילדים יתומים ומשפחה דעבה ללחם. שמו היה משה ודודי האהוב משה קם ז"ל שנפטר לפני שנה, נקרא על שמו. לא ידעתי דבר על משפחתו של הסבא רבא משה מלובלין, ואולם צורך פנימי לא מובן דחק בי לצאת למסע מחקר לחשיפת תעלומת המשפחה.

אביא להלן נקודות מפתח במסע המחקר לגילוייה של משפחת סבי.

אני תקווה שציוני הדרך יעזרו לאחרים המחפשים שרידי משפחתם שאבדו בחשכת העבר.

מעיון בגב התמונות הישנות, למדתי על שמות אחיה ואחיותיה של סבתי ועל שם משפחת אביה: שוואם (Schwam). אחד האחים, יעקב שוואם, שחי ברוסיה, שלח בתאריך 19.8.1913 מכתב על גבי תמונה לאחותו בלובלין. לפי סיפוריה של סבתא, אח זה הצטרף לתנועה הקומוניסטית וברח לרוסיה - עקבותיו אבדו. יתר התמונות הובאו ארצה בשנת 1935 ע"י דודי, שביקר

ממזריטש נפטר ב' חשוון תרע"ג, ולצידו מצבת אשתו, אסתר לאה בת ר' מרדכי ממזריטש נפטרה י"א כסלו תרע"ה ת.נ.צ.ב.ה. נסגר מעגל זוכתי לומר קדיש במקום מנוחת עולם של הוריו של סבי הגדול.

לסבי הגדול ולאחיו (אביו של יעקב שוואם מארגנטינה), היו עוד כ-5 אחים ואחות. האחות שרה שפדה ומשפחתה ניספו בשואה, האח נחום נפטר בגיל צעיר ממחלה והאח יעקב ברח לרוסיה ועקבותיו לא נודעו. האחים הנוספים עזבו את מזריץ בראשית המאה. בעזרת בן דודי ה"חדש" וחיפוש אינטרנט נוספים הצלחתי לאתר את משפחותיהם של שניים מהם בארה"ב, להתוודע אליהם בכתב ולקבל מהם מידע רב ותמונות. מבחינת חקר אילן המשפחה מעניין לציין שאחד מהם, שלמה (סם), נותר עם שם המשפחה המקורי בכתוב האמריקני: Schwam ואילו השני, חיים (היימן) שינה את שם משפחתו לסילברסטיין (Silverstein) ושניים מילדיו הוסיפו ושינו את שם המשפחה ל"סטון" (Stone). משפחת האח השלישי (שכפי הנראה גם הוא שינה את שמו לסילברסטיין) היגרה לפני המלחמה לאנגליה והתגוררה בלונדון באזור East End. נראה, שהאח (שמו הפרטי אינו ידוע) מת לפני המלחמה, ואולם זכה לראות נכדים. אחת מבנותיו נישאה לאדם בשם מילגרם (Milgrim or Milgram) ונולדו להם בן ובת: ברנרד (Bernard) ומוריאל (Muriel). בידי תמונה משנת 1935 של הסבא עם שני נכדיו. הבן, ברנרד, שירת כנראה בחיל האוויר המלכותי הבריטי (R.A.F.), במהלך מלח"ע השנייה. השמועות מספרות שההורים נספו במהלך ה"בליץ" על לונדון. לאחר המלחמה אבדו עקבותיהם של בני המשפחה מלונדון.

על מנת להשלים את ה"פול המשפחתי", המשיך בן דודי החדש מארגנטינה, פייבל, לעיין במסמכי LDS (צילומי מסמכי רישום לידה, נישואין ופטירה) מהעיר מזריץ ובין שלל הממצאים הצליח לחשוף עוד 3 תעודות מפתח בפולנית שאישרו סופית את הנחותינו:

1. מיסמך מאוגוסט 1859 המתעד את נישואיהם של אברהם יצחק שוואם ואסתר לאה (הוריו של סבי הגדול) במזריץ.
  2. מיסמך מספטמבר 1863 המתעד את לידתו של משה שימחה שוואם (סבי הגדול) בעיר מזריץ.
  3. מיסמך משנת 1831 המדווח על פטירתה של לונה שוואם, דעייתו של שימחה שוואם, סבו של אברהם יצחק. מיסמך זה מרגש במיוחד משום שהוא נותן את מקור שמו של סבי הגדול ונושא את חתימת ידו בעברית של סבו הגדול, שמחה שוואם. שם המשפחה בפולנית נכתב Szwom או Szwomh.
- המידע שנחשף במיסמכים בצירוף זיכרונות בני המשפחה אפשרו לי לערוך את אילן משפחת שוואם, הנפרש על פני כמאתיים שנים, עד לבני דורה של סבתי (ראה איור בנוסח האנגלי של המאמר).

ממשפחתו של יעקב שוואם שרדו את השואה רק הוא (שהיגר לארגנטינה) ובן אחיו הבוגר שברח לרוסיה ומאוחר יותר, לאחר המלחמה, חזר והתגורר עם משפחתו בוודצלב, פולין). יתר בני המשפחה ניספו במחנה ההשמדה טרבלינקה. כתוספת מדגשת, סיפר לי פייבל שבני משפחתו ששרדו והתגוררו אחר המלחמה בפולין, עלו ארצה בשנות החמישים ומתגוררים בסמוך אלי. כך התוודעתי אל בת דודה חדשה נוספת בפגישה נרגשת ביותר. בת דודתי ה"חדשה" סיפרה לי שהיא אומנם מחזיקה בקלטת בה מספר יעקב שוואם על בני המשפחה, אולם עדיין לא האזינה לה - אפשר שהמתונה לעיתוי מיוחד. יחדיו האזנו לקולו הרועד של יעקב שבקע מהקלטת ודמעות התרגשות בעינינו.

בהמשך, כאילו לפי הזמנה מראש, הגיע בן דודי החדש פייבל לביקור בארץ ולאחר כשנתיים של התכתבות נמרצת זכינו להיפגש ויחדיו עלינו לירושלים לקברי אבותינו. פה בארץ הכיר פייבל את כלתו המיועדת, הפך לעולה חדש, נישא, ופתח עוד פרק בסאגה המשפחתית לבית שוואם. הנה כי כן, נסגר עוד מעגל חיים, הקורא תגר על אלו שביקשו להכריתנו ומממש חלום אבות.

עדיין רב הנסתר על הגולה והדרך עוד ארוכה בניסיון להתחקות אחר אורחות חייהם וגורלם של אימותינו ואבותינו. כפי הצפוי, המסע פותר תעלומות אך מעלה שאלות נוספות, ואחזות מהן אפנה לקהל הקוראים. כל עזרה או רמז יתקבלו בברכה:

1. מה עלה בגורלו של אחיה של סבתי, יעקב שוואם, ה"קומוניסט" שברח לרוסיה?
2. מה עלה בגורלו של הידש שוואם, אחיה של סבתי, ובני משפחתו שהתגוררו ברובנו (Rovno) לפני המלחמה? האם מי מהם זכה להינצל?
3. מה עלה בגורל משפחתו של אחיו של סבי הגדול שבחר בשם המשפחה Silverstein והתגורר לפני המלחמה בלונדון באזור East End? קצה החוט הוא נכדו, ברנרד מילגרם (Bernard Milgrim or Milgram), ששירת בחיל האוויר המלכותי הבריטי (R.A.F.). אפשר, שקיימים צאצאים של אותה המשפחה, ואולי, אפילו ברנרד בין החיים?

מיכאל קם הוא יליד הארץ. משפחת אביו חלוצים, שעלו ארצה מלובלין (פולין) בשנת 1921, ומשפחת אמו ניצולי שואה מנובגורודק (רוסיה הלבנה), שעלו ארצה באניית המעפילים "שבתאי לוז'נסקי", שפרצה את ההסגר הבריטי, כשנה לפני קום המדינה. מיכאל עוסק במחקר פיזיולוגי ואקולוגי של בעלי חיים (Ph.D., אונ' בן-גוריון בנגב), ובתחומי ידיעת הארץ ומורשת והיסטוריה יהודית. לים הגניאלוגיה צלל לפני כ-3 שנים בעקבות מסע השורשים בשנת הבר-מצוה של בנו.

(באר-שבע, טל. 08-6270532,

(mkam@bgumail.bgu.ac.il)

חלוקת ארץ ישראל במאה ה-16 *

משך קורני
מתרגום מספרדות

דומיניון יהודי בארץ ישראל.

טבריה

על פי צו זה, העניק סולימאן את העיר טבריה ועוד שבעה כפרים (לא מוקפים בחומה) בסביבה לדון יוסף נשיא, אשר על פי כללי הטקס התורכי נקרא: יוסף "אל-פראנדי" ביי" (al-frandyi bey). על דון יוסף היה לבנות מחדש יישובים אלה ולנהל אותם, וכשליט הדומיניון הוטל עליו לדאוג ליישובו מחדש ולפקח על ההתיישבות בו.

טבריה, שנוסדה בשנת 26 לסה"נ על-ידי הודוס אנטיפס לכבודו של הקיסר טיבריוס, הפכה לעי חדבות 1,500 שנה מאוחר יותר. לא השתהה דון יוסף נשיא והחל להופכה למקום מגורים נאות. חומרי בניין לא חסרו, כי אבנים נמצאו בשפע ברחובות העיר החדרה. מים סופקו ע"י אגם הכנרת הסמוך, מים שחודשו על-ידי מי נהר הירדן הזורמים. רק מתיישבים היו חסרים. בטבריה של אותם הימים לא היתה נפש חיה אלא דק מצבות - אומנם מצבותיהם של גדולי האומה היהודית כגון רבי עקיבא ותלמידיו, רבי יוחנן בן זכאי, הרמב"ם ועד.

הפחות של דמשק וצפת קיבלו פקודה מלשכת הסולטן, על פיה המימשל בקושטא מתכוון בכל הרצינות ליישם את הצו הנ"ל (הלכה למעשה ביצוע יישום זה נעשה 400 שנה מאוחר יותר). על פי פקודה זו של סולימאן השני ובהתחשב בעובדה שדון יוסף נשיא מינה את יוסף בן ארדיט (Joseph Ben Arditi) כנציגו בארץ-ישראל לשם התחלת הבניה, היה על הפחות של המחוזות השכנים, דמשק וצפת, לספק את כל דרישותיו של בן ארדיט. משעשע להוסיף כאן ששכרו של בן ארדיט היה 60 יחידות כסף של אותם הזמנים, ו-400 שנים מאוחר יותר, באותו המקום, שכרם היומי של נציגי האו"ם היה 60 דולרים.

פחות אלה גייסו את כל בנאי החומות והסבלים שהיו במחוזותיהם, כדי לשלחם לטבריה במטרה לעזור לבנות את חומתה. כמו כן היה על התושבים המעטים שבשטח המדינה החדשה להתייצב לעבודות הכנת הטיט והעברתו, ועוד.

ההתנגדות לפרוייקט

על פי מקורות היסטוריים אחדים, התנגדה האוכלוסיה המקומית להקמת מדינה יהודית, התנגדות שהלכה וגברה. כך מסופר ששייך מבוגר בארץ ישראל החל לעורר התמרדות באוכלוסיה המקומית נגד הפרוייקט שבדרך. מאוחר יותר חיבר קינה שהוקראה בפני הערבים המקומיים, בה הוא ציין את הסכנה הטמונה

ב-29 בנובמבר 1947 התכנסה האספה הכללית של האו"ם בלייק סקסס (Lake Success) שבמדינת ניו יורק, והחליטה בהצבעה היסטורית על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות, האחת יהודית והשניה ערבית. על בסיס החלטה זאת, התכנסה ב-14 במאי 1948 הממשלה הזמנית ובראשה דוד בן גוריון, והוא הכריז על הקמת מדינת היהודים העצמאית ושמה ייקרא: מדינת ישראל.

ארבע מאות שנה קודם לכן

אפיזודה היסטורית הרבה פחות ידועה, שהתרחשה במאה ה-16, קשורה אף היא בחלוקת ארץ ישראל ובהקמת שטח ריבוני יהודי. אומנם ישנם הבדלים בין אירועים קדומים אלה לבין אלה של 1947, אך עדיין הפרשה של המאה ה-16 מהווה תקדים לעצם היווסדה של מדינת ישראל.

היוזם: דון יוסף נשיא

גירוש היהודים מספרד ומפורטוגל חל בסוף המאה ה-15 ובתחילת המאה ה-16 וחלק גדול מן המגורשים מצאו מקלט בתורכיה, במיוחד בזמן שלטונו של הסולטן סולימאן הראשון, הידוע יותר בכינויו "סולימאן המפואר", אשר שלט בשנים 1520 עד 1566.

היהודי דון יוסף נשיא תפס מקום בולט ביותר בחצר הסולטן. דון יוסף השתייך למשפחה אמידה מאוד של מומרים שחיתה בפורטוגל, משפחת Mendes, אשר בניה המשיכו בסתר להתנהג כיהודים. מאחר והדבר נתגלה ע"י שלטונות האינקוויזיציה, ברחה המשפחה להולנד ומשם עברה לתורכיה, ובה יכלו בניה לחזור ליהדותם בגלוי.

לאורך מסעו, קשר דון יוסף קשרים עם מדינאים ברחבי אירופה. הסולטן סולימאן, אשר הכיר בכישוריו ובקשריו של דון יוסף, מינה אותו כיועצו האישי וכשר החוץ שלו.

מלבד עיסוקיו הממלכתיים, דאג דון יוסף נשיא גם לטובתם של אחיו היהודים. הודות להתערבותו במדינות אירופיות, ניצלו יהודים רבים מרדיפות. מלבד זאת, תמך דון יוסף במדענים ובסופרים יהודיים בקושטא, וכמו כן ביישובות שם. היהודים המקומיים כינוהו "נשיא" ויורשו של סולימאן המפואר הכתיר אותו בתואר: הדוכס של נאקסוס (Duke of Naxos). נאקסוס הוא שם אי בים האגאי.

הכבוד וההערכה העצומה שרחש סולימאן המפואר לשר שלו מצאו את ביטויים בסביבות שנת 1560, כאשר הסולטן חתם על צו שבו הוא הרשה לדון יוסף להקים

במדינה יהודית בקרבם. הוא הוסיף כי על פי מסורת עתיקת ימים תביא עמה בנייתה מחדש של טבריה את שקיעתה של הדת המוסלמית. כתוצאה מנבואה זאת, מרדו ערביי טבריה וסירבו לבנות את חומות העיר. בן ארדיט ביקש את עזרת הפחה של דמשק, ששלח כוחות לעצור את המורדים והעבודה בטבריה חודשה.

הבניה מחדש והתפתחות

בתחתית אחת החפירות, שבה היה צריך לשים מלט עבור החומה, נתגלתה אבן ומתחתה הכניסה אל-כנסייה תת-קרקעית עתיקה. נתגלו גם שלושה פעמונים עשויים פליז ועוד חפצים אחרים. הפעמונים הותכו כדי לייצר תותחים, שבעזרתם תגן המדינה היהודית על עצמה. בניית החומה מסביב לטבריה ברדיוס של כ-750 מ' ארכה חמש שנים. כשנסתיימה בנייתה (התאריך ידוע: דצמבר 1564) ערך דון יוסף נשיא מסיבה גדולה. דון יוסף ידע היטב כי החומה לא תספיק כדי למשוך מתיישבים אל העיר. לכך דרושה היתה התפתחות כלכלית של המדינה היהודית. בטבריה ובכפרים הצמודים ניטעו כ-1000 עצי תות, במטרה לגדל תולעי משי ובכך לקיים תעשיית בדי משי. דון יוסף ייבא צמר מספרד והוקמו מספר מטוויות.

קרוב לוודאי שלדון יוסף נשיא היו גם מטרות מדיניות נסתרות. הוא רצה "לסגוד חשבון" עם העיר ונציה, שלא מזמן התנכלה אל בני משפחתו: Juan, Francisco & Gracia Mendes, ומעל לכול מפני שהיא סירבה להצעה לייעד את אחד האיים לבית לאומי עבור היהודים. דון יוסף נהנה מן הרעיון להעמיד במזרח מתחדים ליצרנים הונציאניים.

דון יוסף דאג גם לפתח את החקלאות - גידולים ובהמות. לשם כך ייבא בקר וצאן והמתיישבים למדו לטפל בהם. מגורשי ספרד היו ידענים בשטח זה והם לימדו את האחרים. באחד מספרי השו"ת של אותה תקופה אנו לומדים כי פרחו גם תעשיית הדבש. כמו כן חשב דון יוסף על הפיתוח העירוני. הבנייה התקדמה בקצב משביע רצון, נקבעו הרחובות וסדר העבודות בעתיד. מעניין לציין כי ספרות השו"ת מאותם הימים מדווחת על סכסוכי שכנים על רקע הבנייה (פתיחה של חלון, קביעת מקום השירותים וכו'), שהובאו כולם לשיפוטו של בית הדין הרבני המקומי. דבר זה מצביע על היקף תנופת הפיתוח של העיר.

קריאה אל יהודי העולם

הדבר היחיד שדון יוסף היה יכול לעשות למען איכלוס המדינה היהודית, היה לפרסם קריאה אל יהודי העולם. לפי קריאה זו, כל יהודי יכול היה לבוא להתיישב במדינה העצמאית, אם רצה בכך ויכול היה להגיע אליה. השמועה על הקמת העיר טבריה מתוך הריסותיה והקמת מדינת היהודים בארץ ישראל עשתה רושם עז על בני העם באירופה. ההתלהבות גברה בין ההמונים המדוכאים שעד עתה הכירו את הכפייה. נשבו רוחות של גאולה ותקווה לחיים חדשים במולדת עתיקת הימים. למרבה הצער כל המפעל הזה נכשל כישלון חרוץ. העם היהודי לא היה עדיין בשל לחזור למולדתו ההיסטורית. הערבים המקומיים הטרידו והתלהבותו של דון יוסף נשיא דעכה. "המשיחות המעשיות" נכשלה, אך דון יוסף נשיא המשיך להקדיש את זמנו לענייני היהודים.

שנותיו האחרונות של דון יוסף נשיא

כאשר נפטר הסולטן סלים השני (Selim), יורשו של סולימאן המפואר, פרש דון יוסף מפעילותו הציבורית. הוא בילה את שנותיו האחרונות בכתיבה בספרייתו העשירה ובחברת מדענים אחרים. הוא נפטר בשנת 1579. אלמנתו ריינה (Reina), בתם של פרנסיסקו וגרסיה מנדס (Francisco & Gracia Mendes), ייסדה בית דפוס עברי בקושטא.

ביבליוגרפיה

ראה בסוף המאמר באנגלית.

* מתוך: "תולדות", כתב העת של החברה הגניאלוגית היהודית בארגנטינה, שנה 5 מס' 13, נובמבר 2000. *Toldot, Vol.5 No.13, Noviembre 2000: Una Particion de Eretz Israel en el siglo XVI by Moshe Korin*

פרופסור משה קורין נולד בבואנוס איירס בשנת 1939. הוא למד בבתי ספר יהודיים בארגנטינה ובישראל (מכון גרינברג ואוניברסיטאות בארץ). הוא שימש כמנהל מכון שלום עליכם בבואנוס איירס עד לפרישתו לגימלאות לפני מספר שנים. כיום הוא מנהל מדור התרבות של AMIA, הקהילה הראשית של בואנוס איירס. מאמריו מתפרסמים בכתבי העת *La Voz de Israel*, *Mundo Israelita*, ביטאון הקהילה, *Toldot* ועוד.

בישיבה בהדרכת רבנים מוסמכים. בסוף לימודיו עבר הלומד בחינות הסמכה והוענקה לו "סמיכה". הסמיכה הכשירה אותו להיות מתאים ומוסמך לפסוק בסכסוכים בין אדם לחברו ובענייני הלכה ומנהגי דת. היו גם מקרים, כמו שקורה בהרבה מתחומי החיים, שלחצים כלכליים, פוליטיים, חברתיים ואף קשרי משפחה פינו את הדרך לסמיכה.

אם כי הרבנות אינה מועברת בירושה מאב לבן, רבנים העדיפו שבניהם יקבלו חינוך מתאים ויוסמכו גם הם לרבנות. ואמנם הסביבה שילדי רבנים גדלו בה הקלה עליהם ונתנה להם יתרון. אך עם כל היתרונות שהיו לילדי רבנים, והלחצים שהופעלו עליהם לפעמים, לא תמיד בחרו אלה בדרכי אבותיהם. היו שבחרו מקצוע אחר והיו שאף התרחקו מהדרך שבה חונכו.

תלמידי חכמים ורבנים זכו לכבוד והערכה ותלמידיהם כיבדום בקימה. לרוב הם היו פטורים ממסים שהוטלו על הקהילה על ידי השלטונות. הרבנים עמדו בראש הישיבות, שימשו כדיינים ודרשו לפני הקהילה לפחות פעמיים בשנה (בשבת הגדול ובשבת שובה). מוטל היה על הרב ללכת בבגדים נקיים ומסודרים.

הרב"ם במאה ה-12 התנגד לכך שרבנים ייהנו מתמורה כספית על עבודתם כרבנים, ולכן עסקו רבים מהם גם במלאכות אחרות ובמסחר, או נתמכו על ידי נשותיהם שעסקו במסחר, או קיבלו "שכר בטלה" - קצבה שהוענקה להם על-ידי הקהילה. קצבה זו לא הייתה נדיבה ביותר, ולכן היה עליהם להשלים הכנסתם ממקורות אחרים. חלפנות והלוואת כספים לגויים היו בין המקצועות שרבנים ומשפחותיהם עסקו בהם. רבנים אחדים הגיעו לצבירת עושר ורכוש.

בהרצאה שנשא דר' פול יעקובי לרגל חגיגת יום הולדתו ה-85, הוא ציין כי יהדות אירופה הייתה עדה ל"שואה", כדבריו, שהתרחשה לאורך זמן, בין המאה ה-13 והמאה ה-17, כשפרעות, טבח, הרג וגירוש היו מנת חלקן של מרבית הקהילות באירופה המערבית והמרכזית. קהילות שלמות נעקרו ממקומן כשגירוש רדף גירוש בערי עמק הריין, גירוש ספרד ופורטוגל, וגם גירוש מסיציליה, ליטא, פרוונס ועוד. המגורשים ששרדו התיישבו, במידת האפשר, במקומות החדשים בקרבת יישובים קיימים לא רחוק ממקומות שגורשו מהם, או נעו בכיוון מדינות מזרח אירופה או ארצות אגן הים התיכון. כתוצאה מכך, דינים ומנהגים נשכחו או שוננו, ולא הקפידו על שמירת המצוות. מצב זה שינה גם את תפקיד הרבנים, שהיו חייבים לעסוק בתמיכת הקהילות שזה עתה נוצרו, לחזקם באמונתם ולהדריכם לשמירתה

מבוא

בחיפושנו הגניאלוגיים אנו מגלים, גם החילוניים שבינינו, כי ברוב המקרים קיימות בין אבותינו משפחות רבניות. מאמר זה עוסק במשפחות אלה, ובמיוחד במשפחות הרבנות האשכנזית באירופה.

היהדות האשכנזית מקורה בחלקה ביהודים שהגיעו מספרד ומפורטוגל עם גירוש ספרד, אך גם לפני הגירוש ואחריו, בחלקה ביהודים שהגיעו במאות ה-11 וה-12 מהמזרח הקרוב והרחוק בעקבות הרדנים, הסוחרים שהביאו סחורות מסין לאירופה, ובחלקה מהכוזרים אחרי מפלתם בידי הצבא הרוסי. יהודים אלה הצליחו להגיע למערב אירופה, לצפונה ולמזרחה, ושם התיישבו והקימו קהילות. משפחות יהודיות כיום שמוצאן מאירופה הן צאצאים של יהודי קהילות אלה ושל הרבנים שניהנו בהן.

הרבנות האשכנזית שהתפתחה במשך הזמן צמחה על המסורת הרבנית שהחלה כשלוש מאות שנה לפני הספירה. רקע היסטורי של המימסד הרבני ותיאור הבית היהודי והחיים היהודיים יינתן בהמשך לפני בחינת המבט הגניאלוגי של הנושא.

הרקע ההיסטורי – התואר "רב"

חכמים, מורי הוראה ומנהיגים רוחניים חלשו במשך דורות על החיים הרוחניים והפיסיים של היהדות, מאז ההתגלות בהר סיני, זמן קצר לאחר יציאת מצרים. המשנה אומרת: "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה." (אבות א' א'). התואר "רב", שמשמעותו מורה, הוענק לראשונה לר' גמליאל הזקן (נפ' 46 לפה"ס). אביו שמעון וסבו הלל הזקן לא היו ידועים כבעלי תואר זה. ר' יהודה הנשיא (נפ' 209 לספירה) היה ידוע בשם "רבי". בבבל הביטוי "מר" נוסף לתואר ובזמן הגאונים תואר הכבוד היה "מר רב". אצל הספרדים התואר "חכם" בא במקום התואר רב, ובשטחי האימפריה העות'מנית רב הקהילה נקרא "חכם באשי".

בזמן התלמוד, התואר רב מובנו היה מנהיגות קהילתית. "רבי יוחנן אמר: איזהו תלמיד חכם? כל ששואלין אותו דבר הלכה ואומר" (שבת קיד ע"א). התלמוד מזכיר פעמים רבות את המילה "רבנן" כשווה ערך לתלמידי חכמים. רבים מחכמי התלמוד עסקו בחקלאות ומעטים באומנויות, והיו גם שעסקו במסחר. שליש היום עבדו לפרנסתם ושני שלישים הקדישו ללימוד התורה. החקלאים עבדו בקיץ ולמדו בימות החורף. בכל התקופות דרשה סמיכת רבנים שנים של לימוד

תקינה של המצוות והמנהגים. בתקופה זו, המאות 13-15 הופיעו ספרי ה"מנהגים" וה"דינים" (ראה רשימה מס' 1), להדרכת העם. מעניינים דבריו של ר' יצחק טירנא (נולד 1380) במבוא לספרו, "ספר המנהגים": "...יען כי נתמעטו הלומדים ותלמידי החכמים בעוונותינו הרבים. ומאחר שאבדו ואפסו אנשי אמנה ותורה ומעשים טובים שבאושטריך, עד שראיתי ישוב או אפילו קהילות שלא נמצא בהם ב' או ג' אנשים יהודעים אמת מנהג עירו על בוריו וקל וחומר של עיר אחרת. ..."

ספרים אלה הובילו ישירות לעבודות הכבירות של הרמ"א (ר' משה איסרליש) "דרכי משה" וה"מפה" על השולחן ערוך, שמניחים את היסוד לכללים, הלכות ומנהגים של היהדות האשכנזית.

הבית היהודי

המידע שיש בידינו על החיים היהודיים והבית היהודי בתקופה זו ובמאות שאחריה הוא מהספרות הרבנית ובעיקר מספרות השו"ת (שאלות ותשובות), שם מצוינים האנשים בשמותיהם וניתן פירוט על חייהם. חיי ההלכה המוטלים על היהודי קובעים לו את כל סדר יומו, שגרת הכנת מזונו, נוהלי שולחנו, עבודתו, לימודו, סדרי השבוע משבת לשבת, וסדדי כל ימות החודש והשנה דרך התגים. קשיי החיים והסכנות גרמו ליהודים להתכנס לתוך ביתם, ה"בית היהודי", וגידול הילדים וחינוכם הפך למטרה העיקרית של המשפחה. שיעור הילודה במשפחות היהודיות היה גבוה, 10-12 ילדים ואף יותר, אך גם תמותת התינוקות הייתה גבוהה. המטלות בתוך המשפחה היו מוגדרות והיו מחולקות בין הבעל והאישה. הבעל, מלבד היותו המפרנס, היה אחראי גם לחינוך הילדים, בעיקר הבנים. נטל הטיפול בילדים היה מונח על שכמה של האישה, וכלל הכנת הארוחות, שמירת כללי הכשרות ונוהלי ונימוסי השולחן. אם הבעל היה עסוק כולו בלימוד התורה, האחריות לפרנסה נפלה גם כן על האישה, כמתואר לעיל. חשוב עוד לציין שניתנה חשיבות רבה לספרים, והם פארו את הבית היהודי. ספרי יסוד לא חסרו אפילו בבתי עם אמצעים מוגבלים.

היהודים עבדו בכל עבודה אפשרית שהורשו, ובכל זאת מצאו זמן לחינוך ילדיהם, שכלל את תפילות היום, ברכות בהזדמנויות שונות, לימוד פרשת השבוע, שינון פרקי תהילים או קטעי תפילה אחרים והבחון השבועי - "פעהער" - על הישגיהם. רוב הילדים לא קיבלו חינוך כללי בסיסי, אך כולם שלטו בתפילות, בקיום המצוות, בפרשת השבוע והפירושים, והייתה להם גם הדרכה בסיסית בלימוד גמרא שניתן היה להמשיכו על ידי לימוד בתלמוד תורה ובישיבה. אף אחד לא היה בור שאינו יודע קרוא וכתוב. החרוצים והכשרוניים, שהיה להם הדחף הפנימי או הונעו על ידי הוריהם, המשיכו בלימודיהם בישיבות המפורסמות שבערים הגדולות.

הרבה ילדי פלא ועילויים הצליחו בלימודיהם למרות התחרות הגדלה, והוסמכו בסוף לימודיהם. יתר על כן, לא אחת קרה שראש הישיבה שם עינו באחד מהם, ויעד אותו לבתו, ואף תמך בו ובמשפחתו מבחינה כספית. המעמד של תלמיד חכם נחשב למעמד שרבים שאפו אליו בגלל היוקרה, הכבוד וההערצה בה זכה מצד הציבור.

בגלל התנאים הסניטריים הירודים ותנאי החיים הקשים בכלל הייתה תמותת הילדים גבוהה מאוד. ילדים רבים לא הגיעו לגיל שנה, ונשים רבות נפטרו בלידה. גברים עם ילדים רבים שהתאלמנו, התחתנו שנית או שלישית. כך למשל היה ר' עקיבא בן יצחק הכהן (נפ' 1496) מאובן (בודה - Buda) ופראג אב של 12 בנים ו-13 בנות מארבע נשים.

המשפחות הרבניות

במאמר קודם (קלוזנר, שרשרת הדורות 1-15) צוין איך ה"תורה", דהיינו כל הספרות היהודית, מחשיבה ומטפחת את הגניאלוגיה היהודית. התורה ואחריה התלמוד (המשנה, הגמרא והתוספתא) והשו"ת הובלו כולם על ידי רבנים: ה"ראשונים" עד גירוש ספרד (1492 לספירה) וה"אחרונים" מגירוש ספרד עד ימינו אנו. כולם טיפחו את הגניאלוגיה, ודאגו לרשום את השמות ואת הייחוס. באותו מאמר צוין גם שרבנים העריכו את חשיבותו של ה"ייחוס" המשפחתי ככתוב: "...קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוהיכם" (ויקרא י"ט, ב), והכינו לעצמם אילנות יוחסין. יש לנו היום ספרות רבנית רחבה ומפותחת מאוד המכילה מידע גניאלוגי רב.

כאמור, רוב היהודים ממוצא אירופי החיים כיום, דתיים וחילוניים כאחד, הם צאצאים של משפחות רבנים מן המאות ה-12 עד ה-18. בגלל הקשיים שמטילים החיים לפי כללי ההלכה, הנטייה בעבר הייתה לעבור מהחיים הדתיים אל החיים החילוניים, ומשם, עם כל הצער שבדבר, גם אל מחוץ לשורות העם היהודי. פתיחת העולם החדש להגידה, התפתחות תנועות האמנציפציה במאות ה-18 וה-19 והכרזות זכויות האדם גרמו גם לקריסת כמה מערכות יהודיות, התהליכים זורזו וקיבלו תנופה, וההתבוללות התרחבה. מאותה תקופה הדלדלו גם הרישומים הגניאלוגיים המסודרים של הרבנים. אמנם אין הוכחה מדעית לסברה שרובנו, אם לא כולנו, הננו צאצאים של רבנים ומשפחות רבניות. ההוכחה היחידה תהיה על ידי גילוי אבות אבותינו.

דוגמה אופיינית למה שקרה בתקופה זו היא משפחת אסקלס, שהוזכרה גם בהרצאתו של הרב וונדר לפני החברה הגניאלוגית הישראלית (ינואר 2001). מייסד המשפחה היה ר' גבריאל ליווא-אסקלס (1655-1718) מקראקא, נינו של ר' סיני ליווא אחי המהר"ל מפראג.

שהייתה לרבנות, ולפעמים גם הכדאיות החומרית שהתלוותה לכך, לא תמיד הפגינו בני הרבנים את הכישורים או את הרצון הדרושים כדי להמשיך ברבנות. במקרה הטוב הם בחרו במקצוע כלשהו או במסחר, ובמקרה הפחות טוב התרחקו במידה זו או אחרת מדרכי אבותיהם. לפעמים אנו מוצאים בשני מקורות רבניים שתי גרסאות שונות, שבאחת מהן לא מוזכרים חלק מהבנים. הסיבה אינה נעוצה בחוסר ידיעה של המחברים, אלא בנטייה שלא לחשוף על הבנים עובדות שאינן נעימות או דצויות בעיניהם.

הסדקים הגדולים

אחרי האכזבה מתנועות נביאי השקר, שבתאי צבי (1626-1676) ויעקב פרנק (1726-1791), קרו במאה ה-18 ביהדות, בעיקר כתוצאה של תנועות השחרור, שני בקעים, שטופחו על ידי הממסד הרבני ושניהם נשאר עמנו עד היום:

א. **התנועה החסידיית**, שנוסדה על ידי ר' ישראל בן אליעזר בעל-שם טוב (1698-1760) מאוקופי (Okopi) שבאוקרינה. בגיל רך הוא התייתם מאביו, ובילה זמן מה בפרישות, תפילות בחיק הטבע, לימוד קבלה והוראת ילדים קטנים. לאחר פטירת אשתו הראשונה, התחתן עם חנה בת ר' אפרים אשכנזי מקיטוב ואחותו של ר' אברהם גרשון בן אפרים אשכנזי מקיטוב, ובגיל 36, התיישב במאדז'בוז' (Miedzhibozh). הוא התערב בהמוני היהודים והיה מדבר אליהם דברי תורה ויראת האלוהים, הכול בלשון ברורה ובשפה מובנת להם. בהתחלה התקרבו אליו פשוטי העם אך במרוצת הזמן הצטרפו גם משכילים, יודעי תורה ותלמידי חכמים. לאחר שהצליח לרכוש את אהדתו של ר' דב בער בן אברהם פרידמן, המגיד ממזריץ (1704-1773), הפכה מאדז'בוז' למרכז החסידות והגידה הגיעו גם לקהילות מרוחקות ועד לארץ ישראל.

הרעיון הבסיסי בחסידות הוא שכל דבר נושא את חותמו של הקב"ה ולכן ניתן לעבוד אותו בכל דבר אפילו בדבר חסר חשיבות. זה צריך למלא את האדם בתקווה, אופטימיות וחזוה בעולם הזה. אין צורך להימנע משמחה והנאות החושים ויש לטהר ולזכך אותם תוך כדי עבודת השם בגוף ונפש. חוטאים לא צריכים להתייאש כי לכל אחד יש "תיקון". יש חשיבות לתפילה ב"כוונה" והשמחה היא תנאי הכרחי לתפילה.

בין תלמידי-חבריו של הבעל-שם טוב היו: בנו ר' צבי בן ישראל בעל שם-טוב ממאדז'בוז' (נפ' 1780), חתנו ר' יחיאל בן ברוך אשכנזי ממאדז'בוז' (נפ' 1783), ר' דב בער פרידמן המגיד ממזריץ שהפך ליורשו, ר' יעקב יוסף בן שמשון מפולנא (נפ' 1784), ר' פנחס בן אברהם אבא שפירא מקורץ (1728-1790), ר' שבתאי מרשקוב (1655-1745), ר' מאיר בן יעקב מפשמישלאן (1711-1773), ר' צבי הירש בן דוד מקמינקא (נפ'

אחד מבניו היה יששכר דב בן גבריאל אסקלס (1691-1753), אב"ד ווינה וניקלסבורג, שאשתו הייתה נכדתו של ר' שמשון ורטהיימר רבה של איינזשטט ורבה הראשי של אוסטריה. בנו ברנד (1753-1839), שנולד לאחר מות אביו, היה בנקאי בעל הון וקיבל את התואר ברון פון אסקלס. אם-כי הוא ואשתו נשאר יהודים, ילדיו נטבלו לנצרות והתחתנו לתוך החברה הגבוהה הווינאית הנוצרית. בנו דניס דניאל ברון פון אסקלס (1803-1876) התחתן עם הברונית האיטלקיה אמיליה ברטנו-צ'ימרלי ושש בנותיהם התחתנו עם גנרלים, ברונים, רוזנים ובעלי תוארי אבירות, כולם נוצרים. כך אבד ליהדות ענף שלם של משפחת רבנים זו תוך שלושה דורות. תהליכים דומים רבים קרו למשפחות יהודיות אחרות. יש לציין שבדורות האחרונים מספר צאצאי הענף הנ"ל של אסקלס חזרו והתחתנו עם יהודים.

דר' יעקובי דיבר לעתים על 60-80 משפחות רבניות עתיקות, שהן אבות כל המשפחות האשכנזיות הקיימות היום. במאמר זה נעשה ניסיון ליצור רשימה של 80 המשפחות האלה (ר' רשימה מס' 2). רשימה זו תשקף, כמובן, נטייה אישית, אך אני מאמין שהיא אינה רחוקה מהמציאות או מהרשימה שדר' יעקובי היה מרכיב.

בין משפחות אלה קיימות משפחות "חזקות" ומשפחות "חלשות". משפחות חזקות הן משפחות עם מספר רב של ילדים, שהתחתנו עם המשפחות האחרות, הוציאו מתוכן הרבה רבנים ומשכילים, היו מעורות בקהילה, שמרו על שמן - בקיצור, הן הטביעו חותמן על סביבתן ועל ההיסטוריה והעשירו בכך את הגניאלוגיה. רשימה קצרה של המשפחות ה"חזקות" יכולה לכלול את קצנלנבוגן, מרגליות, הורוביץ-סגל, שפירא, רפפורט, פרנקל, אשכנזי, כ"ץ-כהן, גינצבורג, יפה, הלפרין, הלוי, לנדא, ליפשיץ, זק-זקהים, ברודא. הייחוס הגניאלוגי של כל המשפחות האלה ידוע ומקורן במאות 10-15, ואפילו לפני המאה העשירית.

דוגמה למשפחה "חלשה" היא משפחת קלוזנר, שידועה בשם זה מן המאה ה-13. היא הוציאה מתוכה רבנים ידועים ומשכילים, אבל רוב בניה לא שמרו על שמותיהם, ובמשך הדורות שינו אותם לבושקא, ליברמן, ויטקינד, אלנברג, פינקלשטיין, וייסברוט, צייניורט, עוז ועוד. הם היו בעלי דעות עצמאיות, לטוב ולרע, רבניהם התכתבו עם משיחי השקר שקמו ביהדות, חלקם הצטרפו לתנועה החסידיית, וחלקם הפכו למדענים וסופרים. אינני מכיר כמעט ספרות גניאלוגית שחוזרת עד למאות 13-16 שאינה מזכירה את בני משפחה זו, בשם קלוזנר או בשמות האחרים. משפחות "חלשות" נוספות היו בוכנר, גץ, יאליש ועוד.

כפי שכבר נאמר, בבני הרבנים ניתלו תקוות רבות וציפו מהם שילכו בעקבות אבותיהם, ימשיכו בלימודיהם בישיבות ויבחרו בדרך הרבנות. עם כל הכבוד והיוקרה

1780), ר' יחיאל מיכל בן יצחק מזלוצ'וב (1721-1781), נחום בן צבי טברסקי מצ'רנוביל (1730-1797), ר' שניאור זלמן מלאדי (1747-1813), ועוד.

התנועה החסידית עוררה תסיסה רבה בחוגי הרבנות המסורתית דאז. ההתנגדות לחסידות, שהוביל ר' אליהו בן שלמה חסיד, הגר"א מווילנא (1720-1797), נתמכה כמעט על ידי כל המימסד הרבני ונודעה בשם תנועת ה"מתנגדים". היריבות בין הצדדים הפכה עד כדי כך אכזרית שב-1772 הוכרז על ידי הרבנות מווילנא חרם כללי על החסידים, שנתמך גם על ידי הגר"א. החסידים היו באותה עת נתונים לנידוי וגירוש מהקהילות. למרות הכול התפשטה התנועה החסידית במהירות לרומניה, אוקראינה, רוסניה, הונגריה, גליציה ועוד, והפכה לחלק אינטגרלי וחשוב של היהדות היום. מאמר נפרד על התנועה החסידית ועל כל פלגיה יבוא בהמשך.

ב. הבקע השני ביהדות קרה עם הקמתה של "התנועה הרפורמית". התנועה הרפורמית פנתה לכיוון שונה מהיהדות הרבנית, המסורתית והשמרנית, הקרויה מאז "היהדות האורתודוקסית". אף אחד משני הזרמים לא היה הומוגני. בכל זרם היו קבוצות שונות, בעלות איכויות ודגשים משתנים.

ליהדות הרפורמית חשיבות היסטורית וסוציולוגית, אך מהבחינה הגניאלוגית חשיבותה פחותה בהרבה מזו של הרבנות האורתודוקסית. הרבנים הרפורמים לא ייחסו כלל חשיבות לרישום שלשלת היוחסין של משפחותיהם.

עד סוף המאה ה-18 היה ברור כי ללימוד התורה ולעוסקים בו חשיבות עליונה. ה"השכלה" והאמנציפציה שברו את המוסכמה הזאת, והתנועה הרפורמית רכבה על הגל הזה. גם בתקופות אחרות היו כיתות שונות בשולי זרם היהדות המרכזי, היהדות הרבנית. הצדוקים בימי בית שני (לעומת הפרושים), הקראים בימי הביניים, ועוד קבוצות כפרו בחלק של היהדות, כמו, למשל, התורה שבעל פה. היהדות הרפורמית, לעומת זאת, ויתרה גם על חלקים רבים של התורה שבכתב והכניסה שינויים מפליגים בצורת הפולחן.

המימסד הרבני לא הצליח להתמודד בצורה יעילה עם הרפורמה, אם כי היו מספר רבנים שנענו לאתגר. ביניהם ר' יצחק ברנייס מהמבורג, שקנה נגד אופי התפילה של הרפורמים ונגד העובדה שקראו לבית הכנסת "היכל" או "טמפל", ויחד עם הרב זכריה פרנקל יסד בברסלאו בית מדרש לרבנים שיכין את תלמידיו למאבק נגד הרפורמה. גם ר' שמשון דפאל הירש מפרנקפורט היה אחד מהמתמודדים.

הספרות הרבנית הגניאלוגית
הספרות הרבנית מעידה על חשיבותה לגבי הגניאלוגיה.

לספרות זו יש פנים מגוונות וביטויים מרובים, כגון הספרות הרבנית הענפה של פירושים על התורה והתלמוד, ספרות ההלכה והשאלות ותשובות, ספרות הקבלה, האגדה והמוסר, וכו'. אך הספרות הרבנית כוללת גם ספרות גניאלוגית מסוגים שונים:

1. רבנים אחדים כללו במבוא לעבודותיהם תיאור גניאלוגי מפורט של ייחוס משפחתם, על ילדיהם ועל חתניהם, כולל תאריכים חשובים בחיי המשפחה. חלק ממדע זה צורף על ידם לספרות הפירושים, ספרות השו"ת וכו', כפי שהוזכר קודם.

2. רבנים או בני רבנים או היסטוריונים ומדענים כתבו ספרות גניאלוגית מקיפה על רבנים ומשפחותיהם.

3. אילנות יוחסין של משפחות רבנים מסוימות הוכנו ע"י אחד מבני המשפחה, או ע"י מישהו אחר לפי בקשת המשפחה.

דוגמאות רבות לכל הספרות הרבנית הזאת אפשר למצוא לאורך ארבע מאות השנים האחרונות ועד ימינו. רוב הספרות הזאת היא בעברית ורק בעשורים האחרונים הופיעו גם ספרים בשפות אחרות. למבחר של ספרות זו ראה רשימה מס' 3.

מקובל מאוד שרבנים נקראים על שם חיבוריהם: ה"נודע ביהודה" הוא ר' יחזקאל לנדא (1713-1793), ה"צמח צדק" הוא ר' מנחם מנדל שניאורסון (1789-1866), ה"סמיכת חכמים" הוא ר' נפתלי צבי בן יצחק כ"ץ (1649-1719), ה"מגלה עמוקות" הוא ר' נתן נטע שפירא (1585-1633) וכו'. יש ספרים הרומזים על שם מחבריהם כגון "פני יהושע" של ר' יהושע בן יוסף (1593-1648), "שאגת אריה" של ר' אריה לייב בן ברוך גינזבורג (1695-1785), "אדרת אליהו" של ר' אליהו חסיד הגר"א (1720-1797), "שארית יוסף" של ר' יוסף בן גרשון כ"ץ (1511-1591) וכו'.

סיכום

הובא כאן סקר היסטורי של התפתחות הקהילה היהודית באירופה, מקומם של הרבנים בקהילה והחוט המקשר העובר בין חכמי התלמוד ובין דורות של רבני אירופה, שהיו אמונים על לימוד התורה ושימור חוקיה ע"י קביעה הלכתית כל אימת שהתעוררה איזו שאלה. צוינו העליות והירידות, והבעיות שהיהדות התמודדה איתן, שמקורן היה הסכנות שארכו מבחור, מהעמים שהיהודים חיו בתוכם, וסכנות-פנים של דעות מגוונות ופילוגים. כל הסכנות האלה התקזו במימסד הרבני והרבנים היה עליהם להתמודד איתן.

מאחר שהרבנים התחננו בינם לבין עצמם אבל גם עם העם כולו, ומאחר שהספרות הרבנית השכילה לתעד את אילנות היוחסין שלהם לכן אנחנו מוצאים לרוב את שורשינו במשפחות הרבניות.

רשימה מס' 1: ספרי מנהגים ודינים
(המספרים בסוגריים הם תאריכי הפטירה של המחברים)

ר' אשר ב' שאול (1200): ספר מנהגות
 ר' אברהם הירחי (1215): המנהיג
 ר' אלעזר מגרמיזא (1232): ספר הרוקח.
 ר' ברוך ב' יצחק (1235): ספר התרומה.
 ר' משה מקוצי (1252): ספר מצוות גדול.
 ר' יחיאל מן הענויים (1286): תניא.
 ר' צדקיהו ב' אברהם (1290): שבלי הלקט.
 ר' שמעון ב' צדוק (1326): תשב"ץ.
 ר' יעקב ב' אשר (1334): ספר הטורים.
 ר' חיים ב' דוד (1339): צרור החיים.
 ר' שמעון ב' צמח (1392): יבין שמועה.
 ר' מנחם ב' זרח (1381): צדה לדרך.
 ר' שלום נוישטאט (1395): מנהגי מהר"ש.
 ר' אברהם קלויזנר (1408): ספר מנהגים. ריווא דטרינט שי"ט (1559) והוצאות אחרות
 ר' איזיק טירנא (1420): ספר מנהגים. ויניציה שכ"ו (1566) והוצאות אחרות
 ר' יעקב ב' משה מולין (1422): מנהגי מהרי"ל.
 ר' יעקב וויל (1445): הלכות שחיטה ובריקה.
 ר' זלמן יענט (1472): מנהגי מהר"ז.
 ר' יונה ב' ישראל (1477): אסור והתר.
 ר' יעקב ברוך ב' יהודה (1488): האגור

רשימה מס' 2: המשפחות העתיקות, אבות המשפחות האשכנזיות באירופה

פישלס	לייזרש, לעזער	השיל, אפרתי	אטינגר, אטינגא
פרילס, ברז"פ	ליינער	וואהל	אטקס
פרנקל	ליפמן, ליפשיץ, ליפשאס	וולף	אידלש
קאזיס	לנדא	וייל	אייזנשטט
קארו	לניאדו	ז"ק, זק"ש, זקהיים	איסרליש
קידנובר	מיזליש	זינגר	אלטשולר, אלטשול
קלוגר	מיזלס	חיות	אשכנזי
קלויבר	מינץ	חלפן	באב"ד
קלויזנר, בושקא	מירוויש, מירוויץ	חסיר	בוכנר
קצנלנבויוגן	מירקיס, מירקש	חריף, שפיצקופף	גינצבורג, אולמן
דונקיל	מרגליות	טרייביש	געץ
רופא	מירלס, מירלש, נוימרק	יאליש, יוליש	גרייווער
רוקח	נייהויז	יעקליש	דרשן
רפפורט	סופר, שרייבר	יפה	הוכגלרנטר, גלרנטר
שאלטיאל	סירקיש	כהן, הכהן, כ"ץ, כהנא	הורוביץ, גזע צבי, סג"ל
שור	עברליש	לוריא	הירץ, הירצקס, הירש
שפירא	פאלק	ליברליש	הלוי
שרנצל, איתן האזרחי	פולאק	ליברמנש, ליברמן	הלפרין
תאומים, וינברג, וינברגר	פופרש	לידא	העללער, הלמן, ולרשטיין
תמרליש	פישלס	ליוואי	הרכבי

רשימה מס' 3: מבחר מהספרות הרבנית הכוללת מידע גניאלוגי

- אזולאי, חיים יוסף דוד: ספר שם הגדולים החדש. כרכים 1-2, ווארשא, 1880. הוצ' 1965.
אייזנער, אברהם אבא: תולדות הגאון ר' דוד לידא זלה"ה. ברסלוי, 1935.
איש-הורוויץ, צבי הלוי: תולדות משפחת הורוויץ.
איש-הורוויץ, שלמה זלמן: רחובות עיר. א.ראם, ווילנא, 1891.
אלפסי, יצחק: החסידות. הוצ' מעריב, תל-אביב, 1977.
בראווערמאן, אליהו פינחס: אנשי שם. חל' 1-2, רפ' נ. שריפטגיססער, ווארשא, 1892.
דוקקעס, יחזקאל: אוה למושב. קראקא, 1903. הוצ' 1968.
דעמביצער, חיים נתן: כלילת יופי. דפ' י. פישער, קראקא 1888, הוצ' 1968
האפרתי, דוד טעבלי. תולדות אנשי שם. דפ' י. גאלגמאן, ווארשא, 1875.
הלפרין, רפאל: אטלס עץ-חיים. כרכים 1-12, 1880-85.
ווטשטיין, פ.ה.: לתולדות ישראל וחכמיו בפולין. קראקא, 1909.
וונדר, מאיר עורך, ישראל אריה מרגליות: אלף מרגליות. ירושלים, 1993.
וונדר, מאיר: מאורי גליציה-אנציקלופדיה לחכמי גליציה. ירושלים, 1978-97.
כהנא, שמואל זיינוויל: ענף עץ אבות. דפ' י. פישער, קראקא, 1903.
ליפשיץ, אריה יהודה ליב: אבות עטרה לבנים. ווארשא, 1927.
לעווינשטיין, יוסף: דור ודור ודורשיו. דפ' שולדבערג ושת', ווארשא, 1900.
מגיד, דוד: תולדות משפחת גינסכורג
מרגליות, אפרים זלמן: מעלות היוחסין. דפ' א. ד. קראכמאל מברודי, לבוב, 1900.
עפשטיין, אברהם: משפחת לודיא. וויען 1901
פרידענשטיין, שמעון אליעזר: עיר גבורים. רפ' י.ל. ליפמאן, ווילנא, 1880.
פריעדבערג, חיים דובעריש: לוחות זכרון. דפ' י. קויפפמאן, פראנקפורט אץ מאין, 1904
קאצנעלנבויען, יצחק מאיר: חבל הכסף. מוינעשטער פאבלישינג קאמפ. ברוקלין נ.י., 1939.
רובינשטיין, מרדכי: נטאי נאמנה. ירושלים, 1910.
רוידוביץ, מנשה שמחה: תולדות אפסי ארץ. רמת השרון, 1996.
שווארצשילד, אהרן משה: פאר חכמי מדינתינו. דפ' א. קויפמאן, סיגעט, 1910.
שפירא, יעקב לייב: משפחות עתיקות בישראל.

Freedman Chaim: Eliyahu's Branches-The Descendants of the Vilna Gaon. Avotaynu Inc.

Hepner A. & J.Herzberg: Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der Jüdischen Gemeinden in dem Posener Landen. 1919.

Rosenstein Neil: The Unbroken Chain. Shengold Publ. Inc. New York, 1976.

Sackheim George I.: Scattered Seeds. Vol. 1-2, R. Sackheim Publ. Co., Skokie IL, 1986.

הרצף של הקרקע (*Continuum Mechanics of Soils*). ב-1982 הוא התחיל להתעניין בגניאלוגיה וכיום מסד הנתונים שברשותו כולל מספר משפחות שהוא חוקר.

דואר אלקטרוני: yklaus@macam.ac.il : טלפון: 07-6423625

ד"ר יהודה קלזנר הוא מהנדס אזרחי עם CE, BSc, MA מהטכניון העברי, חיפה ו-PhD מאוני' פרינסטון. הוא שימש כפרופסור להנדסה אזרחית באוני' ויין בדטרויט (*Wayne State Univ. Detroit*) ובמכון לחקר הנגב בבאר-שבע. מאז שנת 1970 הוא עובד כמהנדס בניין ומתמחה במבנים תעשייתיים והנדסת ביסוס. הוא פרסם מאמרים מקצועיים וכן ספר על מכניקת

חללים יהודים בצבא פולין במלחמת העולם השנייה

הרצאה של בנימין מאירצ'ק
סיכמו והשמיעו אלן סטפק ו'ן-פיייר סטרונגיס
מתורגם מאנגלית

והגיעו לדרגות הגבוהות ביותר: היו חמישה גנרלים יהודים. פולין השיגה סוף-סוף עצמאות ב-1918, ואז הוקם הצבא הפולני.

במלחה"ע הראשונה נלחמו יחידות פולניות בצבא הצרפתי בפיקודו של הגנרל האלד (Haller). פולנים ששירתו בצבא זה היו עוינים ליהודים, ורבים מהם שירתו אחר כך בצבא הפולני שהוקם באותו זמן. בשנים 1919-1920 תמכו יחידות הצבא בפוגרומים נגד היהודים בלבוב, פינסק, וילנה ומקומות אחרים.

יצאו גם גזירות נגד היהודים. אחד הצעדים הראשונים היה ביטול אותות ההצטיינות שקיבלו היהודים בעת שירותם בצבא האוסטרי. לדעתו של מאירצ'ק, פילסודסקי עצמו, שהיה ראש המדינה מ-1918 עד 1926, התנגד לאנטישמיות, וכאשר עזב את הממשלה הגזירות התרבו. יהודים לא התקבלו ליחידות חיל אוויר, ביון, שריון וצי. בניגוד לחוק שחייב כל בוגר בית ספר תיכון להתייצב לקורסי קצינים, היהודים נדחו, מסיבות "רפואיות" או מפני ש"לא היה צורך" בעוד קצינים. הקצינים היהודים היחידים היו רופאים וכמה בעלי מקצוע אחרים; למעשה רוב קציני הרפואה בצבא הפולני היו יהודים.

בשנות השלושים הורע יחס ממשלת פולין כלפי היהודים. חוקים חדשים נגד היהודים כללו גזירות כלכליות ונזמרוס קלאוסוס באוניברסיטאות. בנימין מאירצ'ק בעצמו שמע את ההרצאות באוניברסיטה בעמידה, כחלק ממחאה נגד התקנה שחייבה את הסטודנטים היהודים לשבת בספסלים האחוריים של הכיתה. הפרופסורים לא יצאו להגנת היהודים כאשר בוצעו מעשי אלימות נגדם.

הפלישה לפולין

פולין לא היתה מוכנה כלל למלחמת העולם השנייה. הפולנים סמכו על בני בריתם, צרפת ובריטניה, שלא היו מוכנות אף הן. ב-1939 גויסו כוחות המילואים מאוחר מדי ובצורה בלתי מאורגנת. היהודים היו כ-10% מהאוכלוסיה, אך כ-15% מהצבא, למעלה מ-150,000 חיילים בתוך צבא של מיליון.

ערב פלישת גרמניה לפולין השתנה היחס ליהודים – נהיו "כולם אחים". בעקבות חוזה מולוטוב-ריבנטרוף, שהכיל הסכם על חלוקת פולין, פלשה גרמניה לפולין ב-1 בספטמבר 1939, וב-17 בספטמבר התקיפו הרוסים את המחוזות המזרחיים. ב-28 בספטמבר 1939 הפסיקה פולין להתקיים, בהיותה מחולקת בין שני אויבים.

היהודים נלחמו בגבורה בהגנה על ורשה. יש חילוקי

מי היו היהודים בצבא פולין?

הרבה נאמר ונכתב על היהודים בשואה, הן כקרבת והן כפרטיזנים. מר בנימין מאירצ'ק דיבר בקבוצת הדיון המיוחדת פולין (SIG Poland) ביום 30 באוקטובר 2000 על פרק חשוב, אך לא כל כך ידוע, בתולדות מלחמת העולם השנייה: חלקם של היהודים בצבאות פולין. למרות האנטישמיות שהייתה בפולין טרום-המלחמה וגם האנטישמיות ברוב יחידות הצבא, החיילים היהודים לחמו בגבורה ובמסירות נפש.

מר מאירצ'ק התייחס אל סדרת ספריו, בת חמישה כרכים, **חללים יהודים בצבאות פולין במלחמת העולם השנייה**, שיצאה לאור בשנים 1994-1999. כרך נוסף, **קצינים יהודים בצבא פולין**, עומד לצאת לאור.

הרעיון למחקר ולכתיבה נוצר במסגרת מפגש רעים שנתי של מר מאירצ'ק, ששירת כקצין בצבא פולין, עם חייליו לשעבר. במפגש העלו זכרונות על חבריהם לנשק. כשעלה הרעיון להעלות על הכתב את שמות החברים שנפלו, מר מאירצ'ק קיבל על עצמו את האתגר. הוא הקדיש לכך שש שנים של מחקר קפדני, ולמעלה מ-8000 שמות של חיילים יהודים שנפלו במלחמה רשומים עתה בכרכים אלה.

ההיבט ההיסטורי

ההיסטוריה של יהדות פולין תחילתה לפני כ-1000 שנה, כאשר היהודים גורשו ממערב אירופה. בתקופת **ועד ארבע ארצות** במאות ה-16 וה-17 נהנו היהודים מאוטונומיה פוליטית, כלכלית ודתית. היהודים נלחמו במלחמותיה של פולין נגד השוודים ונגד הקוזאקים (מה שהביא בסופו של דבר לגזירות ת"ח ות"ט של בוגדן חמלניצקי האוקראיני).

מאז 1772 חולקה פולין שלוש פעמים, עד שב-1795 הפסיקה להתקיים כמדינה עצמאית. בסוף המאה ה-18 ובמאה ה-19 ניסו הפולנים מספר פעמים להשיג עצמאות. בשנת 1794, במרד למען עצמאות פולין תחת הנהגתו של טדיאוש קוסצ'ושקו (Tadeusz Kosciuszko) נלחמו גם יהודים נגד צבא הצאר, וביניהם קולונל בְּרֶק יוּסֶלְבִּיץ (Berek Yoselewicz), שעמד בראש הגדוד היהודי המרד הזה לא הצליח. ב-1831 התרחשה "**ההתקוממות הפולנית**", שבה השתתפו מספר גדול של יהודים, אך גם ניסיון זה נכשל. ב-1863 היה ניסיון מרד נוסף, והרב הראשי של ורשה, הרב מייזלס, קרא ליהודים לתמוך בו.

במלחמת העולם הראשונה אירגן יוזף פילסודסקי (Jozef Pilsudski, 1867-1935) את הלגיון הפולני, שבו שירתו גם יהודים. הם נלחמו למען עצמאות פולין,

במסגרת הכוחות הבריטיים, טסו טייסים יהודים מפולין בחיל האוויר המלכותי (Royal Air Force). החטיבה בפולנית עברה ב-1941 מסוריה לארץ ישראל ולצפון אפריקה, שם הם נלחמו נגד רומל בטוברוק ואלכסנדריה (1942).

בעקבות ההתקפה הגרמנית על רוסיה, ולבקשת הבריטים שהפכו לבני ברית של ברה"מ, שיחרר סטאלין שבויי מלחמה פולנים וכן אזרחים ממחנות הריכוז, והוקם גם בחזית המזרחית צבא פולני שלחם כתף אל כתף עם הרוסים, בפיקודו של הגנרל ולאדיסלב אנדרס (Wladyslaw Anders, 1892-1970). **צבא אנדרס**, כפי שהיה ידוע לאחר מכן, סבל בתחילה מחוסר תזונה מספקת, חוסר ציוד וחוסר אימון נאות. בימים ההם הגיעו היחסים בין הרוסים והפולנים לשפל המדרגה. בסופו של דבר, בהתערבותו של צ'צ'יל, הועבר צבא אנדרס לעירק ולארץ ישראל, שם קיבלו אימון צבאי וציוד מהצבא הבריטי. ההעבדה הושלמה באוגוסט 1942. לא הרבה יהודים התקבלו לצבא אנדרס, ועל אלה שהתקבלו עברו ימים קשים. 4,000 יהודים הגיעו לארץ ישראל עם הצבא, דרך אירן ועירק. בסך הכול היו בצבא הגולה 114,000 חיילים, ובגלל העוינות כלפי היהודים עזבו כ-2,700 מהם את הצבא בזמן שחנה בארץ ישראל. אנדרס עצמו הביע הבנה לדבר.

יש לציין שני אירועים באותם הימים:

1. היתה פנייה מצד נציגים יהודים אל ראש הממשלה הפולנית הגולה, בדרישה שמר שוורצברט, חבר בממשלה זו, יתפטר כאות מחאה נגד האנטישמיות בצבא הפולני בארץ ישראל.

2. בסקוטלנד חנה הצבא הפולני ליד העיר פרת (Perth). מספר יהודים עזבו את הצבא בגלל העוינות, והגיעו ללונדון. הם עמדו לפני משפט על עריקה, אך הפרלמנט התערב ובסופו של דבר הצטרפו אנשים אלה לצבא הבריטי.

צבא אנדרס, שהיה ידוע גם בשם **הצבא הפולני במזרח** או **החיל הפולני השני**, הגיע לתהילה בקרב על איטליה, כאשר השתתף בקרבות הדמים במונטה קאסינו ובולוניה. כ-850 חיילים יהודים השתתפו בקרבות אלה, ביניהם 123 קצינים. 28 נפלו בקרב ו-62 נפצעו. 136 חיילים יהודים קיבלו אותות הצטיינות, שישה מהם את אות ההצטיינות האיטלקי Virtuti Militari, המקביל ל"צלב ויקטוריה" הבריטי.

אחרי פינוי צבא אנדרס מברית המועצות, הוקם **צבא-העם הפולני** (P.P.A.) על שם קוסצ'ושקו. לצבא זה היו מטרות פוליטיות – לקבל שליטה על ממשלת פולין בעתיד, לאחר המלחמה. מכל חלקי ברה"מ באו אנשים להצטרף לצבא זה, והיו הגבלות לגבי מספר היהודים שהתקבלו. P.P.A. היה מאורגן לפי השיטה הרוסית. כמו בצבא הרוסי, היה **פוליטרוק** (פקיד פוליטי) בדרגת סגן. היהודים נדרשו לשנות את שמותיהם, כדי שיישמעו פחות "יהודיים" באוזני הפולנים, כהגנה נגד האנטישמיות של הפולנים. מאוחר

דעות לגבי מספר הנופלים, לדעת מר מאירצ'ק היו כ-30,000. הפולנים מנו רק את אלה שנעשתה להם קבורה רשמית, וכיום, לאחר שישים שנה, אין לדעת את המספר המדויק. בסך הכול היו 200,000 נופלים בצבא הפולני, כולל היהודים, ו-250,000 נפלו בשבי. אחרי חלוקת פולין היווה נהר הבוג את הגבול השבויים היהודים באזור השליטה הגרמנית, מערבה לבוג, נשלחו הביתה – וניספו בשואה. אלפי שבויים יהודים במזרח הבוג נשלחו על-ידי הגרמנים למחנה עבודה בלובלין, ושם נרצחו כולם.

גורל לא פחות טרגי חיכה לשבויים הפולנים שלקח הצבא הרוסי. כ-11,000 קצינים, האליטה של הצבא הפולני, נורו למוות בסתר ונקברו בשלושה קברות אחים, במה שידוע כטבח יער קאטין. בין ההרוגים היו 450 קצינים, רובם רופאים. דבר הטבח התגלה אחרי שגרמניה הפרה את החוזה ופלשה לברית המועצות ביוני 1941, ב"מבצע ברברוסה". ברה"מ האשימה את גרמניה, והכחישה את חלקה בטבח עד 1989. אחרי שהגרמנים התקיפו את רוסיה, הכול השתנה.

מעורבות הפולנים במלחמה אחרי התבוסה

כבר בסוף 1939 הבינו הפולנים שכדאי יהיה להם להיות בצד המנצח במלחמה, וכך להוכיח שגם הם תרמו לניצחון. הם הקימו את "הצבא הפולני" ואת "ממשלת פולין בגולה". בתחילה היו שני הגופים בצרפת, והצבא הפולני שם מנה כ-80,000 איש, ביניהם למעלה מ-7,600 קצינים. 14,000 יהודים פולנים היו בצבא זה – חלקם יהודים שנשארו בצרפת אחרי מלחמת האזרחים בספרד וחלקם סטודנטים באוניברסיטאות. בתחילה סירב הצבא הפולני לגייס יהודים, אבל ראש ממשלת פולין הגולה, ולאדיסלב סיקורסקי (Wladyslaw Sikorski, 1881-1943) עמד בתוקף על כך שייגייסו. החיילים היהודים נלחמו בגבורה, ואף קיבלו אותות הצטיינות. מאיר דויד, קרוב משפחה של מאירצ'ק, נהרג וקיבל את "צלב המלחמה" (Croix de Guerre), אחד מאותות ההצטיינות הגבוהים בצבא הצרפתי.

חטיבה פולנית נלחמה יחד עם הצרפתים והבריטים בקרב הימי באררוויק, נורבגיה. פלישת הגרמנים לנורבגיה התרחשה לפני פלישתם לצרפת, באפריל 1940. מאירצ'ק היה בקשר עם ראש העיר נארוויק, שזיהה בבית הקברות הצבאי הפולני במקום שבעה שמות יהודים, כולל קצין אחד.

כ-38,000 מחיילי הצבא הגולה פונו דרך דנקירק לאנגליה. אחרי כניעת צרפת ביוני 1940 עברה גם הממשלה הגולה ללונדון, והצבא הפולני בצרפת פורק: רבים, כולל כ-1,000 יהודים, נמלטו דרך דנקירק לבריטניה; אחרים, כולל יהודים רבים, הצטרפו ל"רוזיסטאנס" (Resistance) בצרפת; אחרים נמלטו לספרד והוחזקו במחנה השבויים Miranda de Ebro. יחס השבויים הפולנים לחבריהם היהודים היה עויין.

בכרך השני (1995) רשומים 1628 חללים יהודים במערכת ספטמבר 1939 של הצבא הפולני הגולה, והוא כולל אנשים שנהרגו בצרפת, נודבגיה, צפון אפריקה ושוויצריה ב-1940; חיילי צבא אנדרס שנהרגו בברית המועצות ואירן (1940-1942); חיילים בצבא הפולני במזרח שנפלו באיטליה ובמזרח התיכון (1942-1944); חיילים בצבא הפולני במערב שמתו בממלכה המאוחדת, בנחיתה בנורמנדיה, בצרפת, גרמניה, בלגיה והולנד (1942-1945).

בכרך השלישי (1996) רשומים שמות 3,200 שבויי מלחמה יהודים שנרצחו על-ידי הגרמנים במחוז לובלין: מחנה העבודה ליפובה (Lipowa), מיידאנק ובלז'ץ, ובמצעדי המוות מלובלין לביאלה פודלאסקה (1939-1943).

בכרך הרביעי (1997) רשומים 456 קצינים יהודים, שבויי מלחמה, שנרצחו על-ידי הסובייטים בין החודשים

יותר הקשה דבר זה את זיהוי החללים היהודים. מאירצ'ק התנדב לצבא זה אך סירב לשנות את שמו. היו כ-2,000 יהודים בצבא העם הפולני. ביום כיפור 1943, בקרב בעיר לנינו (Lenino) על-יד סמולנסק, היו 73 הרוגים יהודים ו-42 נעדרים. בסך הכול נפלו 1645 יהודים בצבא זה, שנלחם בין סמולנסק והנהר אֶלבה. גורלם של 400 יהודים נוספים אינו ידוע.

מאירצ'ק התקדם עד לפיקוד על פלוגת טנקים. הוא ואנשיו לא היו מודעים למצב בפולין. הרוסים עשו כמיטב יכולתם כדי להסתיר את המידע. רק כאשר הגיעו לאוקראינה, דרך ז'יטומיר וברדיצ'ב, נודעה להם האמת הנוראה. בברדיצ'ב גילו כי בית הכנסת הגדול הפך לאורות סוסים. כאשר הגיעו לפולין, כל אחד חיפש ניצולים, אך לא היו כאלה. בנימין מאירצ'ק עבר דרך עיר מגוריו בעבר אך דבר לא שרד. כאשר הוא קיבל מכתב ובו הידיעה כי אחותו ניצלה, חגגו הוא וחייליו.

האנדרטה לזכר החיילים היהודים שנפלו במסגרת הצבא הפולני בבית העלמין הצבאי בהר הרצל

מרס ומאי 1940 במעשי הטבח במחנות קאטין או חוסלו על-ידי המשטרה החשאית האוקראינית NKVD. כמו כן רשומים בו 286 חללים בתנועת ההתנגדות הפולנית (Resistance) בפולין ובצרפת (1943-1944), ועוד 664 אנשים, בנספח לכרכים הקודמים. כרך חמישי הוא כרך השלמה ומכיל עוד 283 שמות מכל המערכות.

הספרים כוללים ביבליוגרפיה, הערות, מפות וסקירות היסטוריות. הם מתורגמים עתה לפולנית בבית ההוצאה לאור של מיניסטריון ההגנה הפולני. המחבר שאל את הפולנים "לשם מה נחוץ לכם דבר זה?" והתשובה היתה שקיים חלל במה שקשור להיסטוריה היהודית-פולנית.

הספרים

המקורות העיקריים לספריו של בנימין מאירצ'ק הם: הארכיון הצבאי המרכזי (ורשה), המכון ההיסטורי היהודי (ורשה), מכון סיקורסקי (לונדון), הארכיון הממלכתי הפולני (לובלין), והארכיון של N.K.V.D. (מוסקוה). הוא אסף מידע גם ממקורות רבים הידועים פחות, כמו מועצות הערים נארוויק ואדינבורו, ומעדויות בעל-פה, כגון העדות של הרב הראשי של צבא אנדרס ושל ניצולי גטו ורשה.

בכרך הראשון (1994) רשומים 1596 חללים יהודים בצבא העם הפולני, שנפלו בקרב, מתו מפצעים או נעדרים.

הם יפרסמו את חמשת הספרים בכרך אחד.

המדינאים הפולנים הבאים לישראל מבקרים באנדרטה.

בבית העלמין הצבאי בהר הרצל עומדת אנדרטה מרשימה לזכר החיילים היהודים שנפלו במסגרת הצבא הפולני. האנדרטה הוקמה על-ידי ארגון החיילים המשוחררים היהודים בצבאות פולין החיים בישראל, בחסות משרד הביטחון. הצבא הפולני תרם דמות נשר, ועל האנדרטה הכתובת "למען חרותכם וחרותנו". כל

בנימין מאירצ'ק הוא יושב הראש של ארגון החיילים המשוחררים היהודים בצבאות פולין בישראל, ויושב הראש של הוועד המרכזי של ארגון החיילים הנכים מהמלחמה נגד הנאצים. הוא משמש מזכיר כללי של הפדרציה העולמית של יהודי פולין ומזכיר כללי של ארגון עולי פולין. הוא מהנדס במקצועו וחי בתל-אביב.

אישור המסורת של התורה דרך סימני-היכר משותף לכהנים ב-DNA
קשרים עם העבר וההווה
עיקר היצירה
מחבר: ד"ר אהרן הכהן

התפילה בבית הכנסת, בצד היותה חוויה רוחנית, יכולה לעתים גם לשמש קטליזטור לפריצת דרך מדעית, והתוצאה יכולה להיות קידוש שם ה'.

בוקר אחד השתתף ד"ר קארל (קלמן) סקורצקי (Karl Skorecki) בתפילה, וספר התורה הוצא מארון הקודש לקריאת התורה. כרגיל, ניתנה העלייה הראשונה לכהן. הכוהן שנקרא לתורה היה ממוצא ספרדי, והוריו נולדו בצפון אפריקה. גם קלמן סקורצקי הוא כהן, ממוצא אשכנזי, והוריו נולדו במזרח אירופה. סקורצקי השווה את המראה החיצוני של הכהן הספרדי עם המראה החיצוני שלו עצמו, ומצא כי גוון העור, וכן צבע העיניים והשיער היו שונים במידה ניכרת. בכל זאת, לשניהם מסורת משותפת, המבוססת על התורה, כי הם צאצאים של אדם אחד – אהרן הכהן.

שושלת הכהנים עוברת דרך האבות, מאב לבן. ד"ר סקורצקי חשב "לפי המסורת, לכוהן הספרדי הזה ולי אב קדמון משותף. הייתכן כי קו התורשה הזה נשמר מאז מעמד הר-סיני, דרך שנות הגלות הארוכות של העם היהודי?" וכאיש מדע, הוא גם תהה "האם טענה כזאת ניתנת לניסוי ולאומות?"

ד"ר סקורצקי הוא מדען וחוקר בכיר באוניברסיטה של טורונטו ובמרכז הרפואי רמב"ם בחיפה, והיה מעורב בפריצות דרך בתחום הגנטיקה המולקולארית, שגרמו למהפכה ברפואה ובחקר מדעי החיים. הוא גם היה מודע ליישומים החדשים של ניתוח ה-DNA בתחום חקר ההיסטוריה וחקר השונות באוכלוסיות.

הוא שקל את ההנחה הבאה: אם הכהנים הם צאצאים של אדם אחד, יש להם מערכת משותפת של סמנים גנטיים – האפלוטיפ (haplotype) משותף – של אב קדמון אחד, במקרה שלנו אהרן הכהן. סמן גנטי הוא שינוי ברצף הנוקליאוטידים של ה-DNA, הידוע בשם

מוטציה. המוטציות המתרחשות בתוך הגנים – חלק ה-DNA המכיל צופן ליצירת חלבון – גורמות בדרך כלל לחיפקוד לקוי או למחלה, ונעלמות במשך הדורות הודות לכרירה הטבעית. אולם, מוטציות המתרחשות באזורים "חסרי-צופן" של ה-DNA נוטות להתקיים.

הכרומוזום Y, מלבד העובדה שהוא מכיל את הגנים הקובעים את המין הזכר, מורכב כמעט כולו מ-DNA חסר צופן, ועל-כן מתקיימת בו הנטייה לאגור מוטציות. מאחר שכרומוזום זה עבר מאב לבן בלי צירופים מחדשים בין חלקיו (recombination), הרי המידע הגנטי של אדם החי היום (חוץ מהמוטציות הנדירות המתרחשות לאורך השושלת התורשתית) יהיה זהה ביסודו למידע הגנטי של כל אבותיו ממין זכר. צירוף המוטציות הנייטרליות האלה ידוע בשם haplotype, ויכול לשמש כחותם הגנטי של אבותיו הזכרים של אדם. התורשה דרך האם נחקרת אף היא, באמצעות m-DNA, ה-DNA המיטוכונדרי (mitochondrial), העובר בתורשה מהאם בלבד.

ד"ר סקורצקי התקשר עם פרופסור מיכאל המר מאוניברסיטת אריזונה, חוקר בכיר בגנטיקה מולקולרית וחלוץ בחקר הכרומוזום Y. פרופסור המר משתמש בניתוח ה-DNA במחקרו בהיסטוריה של אוכלוסיות, מקורותיהן ומסלולי נדודיהן. במחקרו הקודם הוא עסק במקורות האינדיאנים האמריקנים הילידים ובהתפתחות העם היפני.

הוחל במחקר כדי לבדוק את ההנחה הבאה: אם אכן יש לכהנים אב קדמון אחד, הרי שצריך למצוא אצלם סמנים גנטיים משותפים בתדירות גבוהה יותר מאשר באוכלוסיה היהודית הכללית.

במחקר הראשון, כפי שנמסר בכתב העת המדעי הבריטי היוקרתי *Nature* מ-2 בינואר 1997, נתבקשו 188

לפני המאה העשירית. החוקרים השוו את חותם ה-DNA של יהודים אשכנזים עם זה של צאצאי אוכלוסיות תורכיות, ולא נמצאה כל התאמה.

במאמרם השני בכתב העת *Nature* (9.7.1998) כללו החוקרים מימצא מפתיע. למשתתפים בניסוי שזהו עצמם כלויים לא היה מערך סמנים משותף כמו שהיה לכוהנים. בין הלוויים שנבדקו אובחנו שלוש קבוצות, רק אחת מהן בעלת ה-CMH. על-פי המסורת, גם הלוויים היו צריכים להיות בעלי חותם גנטי המורה על אב קדמון משותף.

מעניין לציין בהקשר זה כי אוכלוסיית שבט לוי היתה תמיד קטנה במספר. המפקד של בני-ישראל בפרשת במדבר מראה כי שבט לוי הוא הקטן בשבטים. אחרי גלות בבל, לא חזרו הלוויים בהמוניהם לירושלים, אף כי עזרא הסופר עודד אותם לכך. הם נענשו בכך שאיבדו חלק מזכויותיהם הבלעדיות. אם כי סטטיסטית מספר הלוויים צריך להיות גדול ממספר הכוהנים, אין זה נדיר היום למצוא בבית כנסת מניין שבו יש כמה כוהנים ואף לא לוי אחד. החוקרים ממקדים את מאמציהם היום במחקר המערך הגנטי של הלוויים כדי ללמוד יותר על תולדותיהם בשנות הגולה.

בהשתמשם ב-CMH כחותם ה-DNA של העברים הקדמונים, החוקרים מחפשים גנים יהודיים ברחבי העולם. החיפוש אחר שבטים אבודים, הן עשרת השבטים שנעקרו מארץ ישראל על-ידי האשורים, הן שבטים יהודיים אחרים, אינו חדש. ה"ארכיאולוגים הגנטיים" האלה משתמשים בסמנים הגנטיים של הכוהנים כאמת מידה, ומקווים למצוא קשרים היסטוריים עם העם היהודי באמצעות מחקר ה-DNA.

כוהנים רבים, וגם אחרים, פנו אל החוקרים בבקשה לשתפם בניסוי. המדיניות היא כי המחקר אינו ניסוי ביחידים, אלא בדיקה של המשפחה המורחבת. מציאות CMH אצל מישהו עדיין לא מוכיחה שהוא כוהן, כי גם לתורשת האם יש משמעות בקביעת הסטטוס של הכוהן. כיום אין לתגליות אלה משמעות הלכתית יהודית. אין ההלכה מאשרת או פוסלת כוהן בגלל קיום או העדר סמני הכרומוזום Y.

המחקר, שהתחיל ברעיון בבית הכנסת, מורה על קשר גנטי ברור בין הכוהנים, יחד עם ייחוס ישיר אל אב קדמון משותף. מימצאי המחקר תומכים בדעת התורה כי צאצאי אהרן הכהן מתקיימים לאורך ההיסטוריה. עובדה זו מחזקת את הכוהנים ואת כל אלה המאמינים באמיתות התורה. מי יתן ונראה בקרוב את הכוהנים בעבודתם, את הלוויים במשמרתם ואת ישראל בתפילתם.

ברכת הכהנים מאז ועד עולם

כפי ששוללת הכוהנים נמשכת ברציפות למעלה מ-3,000 שנה, כך גם ברכתם מתקיימת לאורך כל ההיסטוריה היהודית. מאז שהיא הוקראה לראשונה בחנוכת המשכן בראש חודש ניסן ב'תמ"ט (1311 לפנה"ס), נאמרת ברכת הכוהנים על-ידי צאצאיו של

גברים יהודים לתרום מספר תאים מהצד הפנימי של הלחי, כדי להפיק מהם DNA. המשתתפים היו מישראל, אנגליה וצפון אמריקה והם נדרשו להצהיר אם הם כהן, לוי, או ישראל ולתאר את הרקע המשפחתי שלהם.

תוצאות הבדיקות של סמני הכרומוזום Y של הכהנים ושל אלה שלא היו כהנים היו בהחלט משמעותיות. התברר כי סמן מסוים (YAP-) נתגלה ב-98.5% של הכוהנים, ובאחוז נמוך במידה ניכרת אצל האחרים.

במחקר שני, אספו ד"ר סורצקי ועמיתיו עוד דגמים של DNA והרחיבו את מבחר סמני הכרומוזום Y. הם מצאו כי מערך מסוים של שישה סמנים נמצא אצל 97 מתוך 106 כוהנים שהשתתפו בניסוי, מה שחזק את ההנחה של אב קדמון משותף לכוהנים. מערך זה של סמנים ידוע היום כ"הפלוטיפ מודאלי של הכהנים" (Cohen Modal Haplotype - CMH), שהוא החותם הגנטי הסטנדרטי של משפחת הכוהנים. הסיכוי שמימצא כזה יהיה מקרי הוא פחות מ-1 ב-10,000.

העובדה שנמצאה סידרה של סמנים גנטיים שהיא משותפת לכוהנים האשכנזים והספרדים מורה בצורה ברורה על מקור משותף, הקודם לפיצול ולהתפתחות הנפרדת של שתי העדות, בערך בשנת 1,000 לספירה. חישובים המבוססים על שינויים במוטציות בין הכוהנים היום נותנים מסגרת זמן של 106 דורות ממיסוד השושלת, שהם כ-3,300 שנה – הזמן המשוער של יציאת מצרים, התקופה שחי אהרן הכהן.

פרופסור המר היה לאחרונה בישראל, בכנס בנושא הגנום היהודי. במימצאיו העקביים שהציג, נמצא כי למעלה מ-80% מהנבדקים שזיהו עצמם ככוהנים הם בעלי מערך משותף של סמנים גנטיים. העובדה שאצל פחות משליש של אלה שאינם כוהנים גם-כן קיימים הסמנים האלה אינה מפתיעה את הגנטיקאים. "יהדות" אינה מוגדרת גנטית. כרומוזומי Y אחרים יכולים להיכנס למאגר הגנים היהודיים דרך גיור או דרך אב לא יהודי. כידוע, היהדות נקבעת על-ידי האם, והמעמד השבטי (כהן, לוי וכו') עובר דרך האב.

חישובים, המבוססים על השיעור הגבוה של דמיון גנטי אצל הכוהנים היום, הביאו לקביעת "ודאות-האבות" בשיעור הגבוה ביותר שנרשם אי פעם במחקרים גנטיים של אוכלוסיות – עדות מדעית לנאמנות במשפחה.

מחקרים גנטיים נרחבים שנעשו בקהילות יהודיות שונות כיום מראים לכידות גנטית ניכרת. יהודים מאירן, עירק, תימן, צפון אפריקה יחד עם היהודים האשכנזים האירופים, כולם רשורים, יחד עם קבוצות שמיות אחרות, עם המקור שלהם במזרח התיכון. בכל הקבוצות היהודיות המרכזיות שנחקרו ניתן לראות מקור גיאוגרפי משותף.

המחקר הגנטי הזה דחה בצורה ברורה את הדעה שהיתה מקובלת פעם כי היהודים האשכנזים אינם קשורים לעברים הקדמונים, אלא הם צאצאים של הכוזרים – אוכלוסייה תורכית-אסיאנית שהתגיירה, לפי ההשערה,

תודתנו נתונה לפרופסור אדוארד סימון, מיקרוביולוג באוניברסיטת Purdue, מרצה וחבר הוועד המנהל של איחוד המדענים היהודים האורתודוקסים, על עזרתו המדעית.

כוהנים ולויים המעוניינים להשתתף במחקר ה-DNA ו/או לקבל מידע נוסף נא להתקשר:

בדואר:

מרכז הכהנים, רח' המקובלים 3, העיר העתיקה, ירושלים 97500, טלפון/פקס: 628-9243 (02), או: רחוב היהודים 127, העיר העתיקה, ירושלים, טלפון: 627-2226 (02)

Email: kaldeb@netvision.net.il
Website: URL www.cohen-levi.org

הרב יעקב הכהן קליימן הוא מרצה ב"אש התורה" ירושלים, והוא מתמחה בחקר בית המקדש. יחד עם הרב נחמן כהנא הוא מנהל את מרכז הכהנים.

אהרן הכהן במקום כלשהו בעולם, יום יום. השריד הזה של עבודת בית-המקדש לא אבד. אחרי חורבן הבית השני בשנת 70, זכרו משמרות הכהנים את זמני המשמרות שלהם במקדש. מאז גלות בבל כוללים יהודים בתפילתם את ברכת הכהנים.

לפי המנהג הספרדי – על-פי השולחן הערוך – מברכים הכהנים את הקהל כל יום. מנהג האשכנזים, בעקבות הרמ"א, הוא לברך רק בתגים. בארץ ישראל היום, בעקבות תלמידי הגאון מוילנה, הושב המנהג לברך את ברכת הכהנים יום יום, ולברך פעמיים בשבת, בראש חודש ובחגים.

מעניינת היא גם העובדה, שהמימצא הארכיאולוגי הקדום ביותר של טקסט מקראי הוא ברכת הכהנים. שתי מגילות כסף קטנות נמצאו סמוך לעיר העתיקה בירושלים, בשטח של מערות קבורה מתקופת הבית הראשון, ועליהן הברכה בת שלושת המשפטים, כתובה בכתב העברי העתיק. המגילות מוצגות במוזיאון ישראל.

פליאה פרה טבריה

שמאל שמאל

בלשון הארמית, והפכו אותה ללשון התקשורת והמסחר בין עמי הממלכה הניאו-אשורית, ואחר-כך הבבלית, וכך הפך הכתב הזה לכתב הבינלאומי במקום כתב היתדות האשורי, שהיה מורכב ומסובך. על קיומו נודע לראשונה באירופה בשנת 1602 מפי אנטוניו דה גוביאה, שגריר ספרד ופורטוגל בחצר מלך פדס, אך הוא פוענח רק במאה ה-19.

פיענוח כתב היתדות, במסגרת חקר הבלשנות, הספרויות וההיסטוריה של בבל ואשור הקדומות נעשה בתחילת המאה ה-19 על-ידי הבלשן הגרמני ג.פ. גרוטפנד (G.F. Grotefend), 1853-1775. אחריו באה קבוצת חוקרים, שהמשיכו במחקר התרבויות העתיקות.

כתב החרטומים (הירוגליפי) הוא הכתב בו נכתבה המצרית העתיקה. זה היה כתב ציורים מותאם לחריטה או לגילוף על אבן, או לציור על עץ, חרס וכיו"ב. כתב זה היה בשימוש הכהנים-המלומדים למעלה מ-3,000 שנה, עד לתחילת ימי-הביניים. הכתב עוצב על-ידי יתדות לחריטה או לכתובה בולטת. פיענוח כתב החרטומים נעשה ע"י ז'פ. שמפוליון (Jean-Francois Champollion), קצין בצבא הצרפתי של נפוליאון, כאשר נתגלתה בשנת 1799 בפתחת הנילוס אבן הרוט הדו-לשונית (מצרית ויוונית), שהכילה כתובות (ציור,

הכתב מלווה את האדם מאז תחילת ימי אנוש. אנו פוגשים אותו בפידימידות, על קירות, במערות, בפפירוסים, בעיתונים, במודעות אבל שעל הקירות ובמכתבים הנכתבים ביד.

פיענוח כתב-יד, זיהוי, קביעת מועד כתיבתו וקביעת מקורו הוא אחת הסוגיות הקשות במחקר של גניאלוג, ארכיאולוג והיסטוריון. הגניאלוג עומד בפני בעיות קשות ולמעשה ניצב בפני חידות רבות. פיענוח וזיהוי כתב היד הוא החלק הקשה בעבודתו.

תולדות אנוש עלי אדמות מצביעות על שימוש בחומרים שונים, שהיו בידי האדם לצורך הכתב: אבנים, עץ, קליפות עצים, עצמות, שנהב, עור, מתכות ובדים, לוחות טין, כלי חרס, פפירוס ונייר. כמה טכניקות לכתובה היו: חקיקה וחריטה, הטבעה וצביעה.

כתב היתדות הוא מן הכתבים הקדומים ביותר של האנושות. הוא פותח בידי השוקרים סמוך ל-3,000 שנה לפנה"ס, מכתב-ציורים של עם שקדם להם במסופוטמיה.

הארמים, תושבי סוריה וארם נהריים, האזורים שמצפון לארץ-ישראל, פיתחו בתקופת בית ראשון כתב משל עצמם. כתב זה התפתח מתוך הכתב הפיניקי, והיווה כתב אלפביתי הדומה לכתב העברי. שליטי אשור בחרו

דמוטי, ויווני). פיענוח זה היה המפתח להכרת ההיסטוריה והתרבות של מצרים העתיקה.

הכתב המצרי העתיק (ההידרולוגיפי) נכתב בסימנים ואותיות שבנו כתב, תמונות, הברות והגיים (עיצורים), ואילו כתב היד המהיר לשימוש היום-יומי נכתב בדיו ועט, עשוי מקנה סוף מחודד, על גבי עלי גומא מעובדים (פפירוס) ונקרא כתב הידאטי. כתב יד זה נבדל מן התמונות שבכתב היתדות.

המצאת **הכתב האלפביתי**, בו כל אות מסמלת הגה אחד בלבד, לעומת כתב התמונות וההברות, היתה אחת המהפכות הגדולות בתרבות האנושית. מעתה יכול היה כל אדם לקנות לעצמו השכלה ודעת, להבדיל מן התקופה הקדומה, שבה עסקו בכתב רק המעמדות המיוחסים של אצילים וסופרים.

האלפבית הומצא בארץ ישראל-סוריה, ומציאתו היו הכנענים. שפתם היתה קרובה מאוד ללשון העברית. שבטי ישראל אשר התנחלו בארץ ישראל אימצו את הכתב הכנעני בערך במאה ה-12 לפני הספירה. בכתב העברי יש 22 אותיות.

תושבי ממלכות יהודה וישראל השתמשו בכתב העברי הקדום במשך כ-500 שנים, מימי השופטים ועד חורבן הבית הראשון, כלומר עד ראשית המאה השישית לפני הספירה. הכתובת העברית הקדומה ביותר הידועה לנו היום היא הכתובת על "לוח גזר" מימי שלמה המלך, שנמצא בחפירות של הארכיאולוג מקאליסטר ב-1908, ליד תל גזר הקדומה. כתובת זו נחקקה על לוח חרס קטן, ומכילה רשימה בת שבע שורות של חודשי השנה, תוך ציון חודשי הפעילות החקלאית האופיינית לכל קבוצה וקבוצה של חודשים. הלוח נמצא כיום באגף העתיקות באיסטנבול, תורכיה (ראה מדריך ארץ ישראל של וילנאי, עמ' 228, וכן ספרו של נוה, עמ' 20-21).

כתובת אחרת, שנתגלתה לאחרונה בחפירות בכתף בן הינום בירושלים, היא "ברכת כהנים". כתובת זו חרות על קמיע, השמור במוזיאון ישראל.

כתובת מפורסמת אחרת היא "כתובת נקבת השילוח". כתובת זו, מסוף המאה ה-8 לפני הספירה, נחקקה באבן במצוות המלך חזקיה, במנהרה מתחת לחומת ירושלים ליד עיר דוד, בזמן המצור של צבאות סנחריב מלך אשור על ירושלים בירת יהודה. (ראה וילנאי, עמ' 125, וכן נוה, עמ' 4).

בכתובת זו האותיות הן זקופות וחדות. כתב זה נקרא "כתב דעץ" או "רעץ", משום שרוב האותיות נראות כאילו הן רעוצות, כלומר שבורות. מאוחר יותר האותיות נעשו מעוגלות יותר ורהוטות בכיוון הכתיבה, ואנו מוצאים אותן בכתבי לכיש, שנכתבו ערב חורבן ממלכת יהודה.

גולי בבל התרגלו לארמית במקומות גלותם. עם שובם ליהודה אחרי הצהרת כורש, הביאו עימם את הלשון הארמית וכתב היד שהיה מקובל בידיהם. וכך אנו מוצאים שבמאות האחרונות לפני חורבן הבית השני השתמשו לכתובת הלשון העברית בשני סוגי כתב:

הכתב העברי הקדום והכתב הארמי. הכתב הארמי הלך ודחק את רגלי הכתב העברי, עד שזה יצא לגמרי מהשימוש.

תושבי מדינת יהודה השתמשו בתחילה באותיות הארמיות, כפי שהיו מקובלות בכל רחבי האימפריה הפרסית. עם נפילת האימפריה הפרסית נצטמצם השימוש בלשון הארמית כלשון בינלאומית, והיונית החלה לתפוש את מקומה. עמים שונים החלו לפתח את הכתב הארמי לצורכי הכתבים הלאומיים שלהם. הכתב היהודי הוא אחד מכתבים אלה והתגבשותו התרחשה במשך מאות השנים של ימי בית חשמונאי ובית הורדוס.

כך נוצר הכתב הידוע **ככתב אשורי** או **כתב מרובע**. התעודות החשובות ביותר מימי בית שני הן מגילות מדבר יהודה, הידועות גם בשם "המגילות הגנוזות", שנתגלו בסביבת חירבת קומראן, ליד החוף הצפוני-מערבי של ים-המלח. רובן הגדול של המגילות כתובות בכתב יהודי, אך יש גם מגילות הכתובות בכתב העברי העתיק (ראה קטע ממגילות קומראן, נוה עמ' 43).

מגילות אלה נתגלו, כידוע, בעקבות מקרה, כאשר רועה בדואי ביקש לאסוף את אחת העיזים שנפרדה מהעדד שלו ונתחבאה במערה. במערה הוא נתקל בכדים, ובתוכם גווילי עור. הוא לקח את גווילי העור האלה ומכר אותם בבית-לחם, כחומר גלם לנעליים. הסוחר הממולח מכר חלק ממגילות העור לפרופ' א.ל. סוקניק, וחלק לארכיבישוף הסודי האורתודוכסי בירושלים, וזה העבירן לארה"ב. לימים נתגלה כי גווילים אלה שהיו במערות קומראן כתובים בכתב ספר. החומר שכתבו עליו הוא בעיקר גוויל ומעט פפירוס. כלי הכתיבה היה קנה, והדיו - דיו פחמית בעיקר, אך יש מעט קטעים שנכתבו בדיו מתכתי.

לאחר מלחמת ששת הימים, נעשה מבצע רחב ויסודי לסקור את מדבר יהודה ולחקור את צפונותיו. במבצע זה, שנעשה בחסות צה"ל ובראשו עמדו מיטב החוקרים, הארכיאולוגים וההיסטוריונים של ישראל, נחשף חומר רב במערות קומראן, בוואדי מרבעת ובנחל חבר. מקצת מחומר זה נחשף ונחקר, ואילו היתר הועבר במיקרופילם לחוקרים באוניברסיטאות שונות, והוא חסוי בפני הקהל הרחב. לאחרונה פרץ ויכוח אקדמי סוער בנושא.

אוצר גדול של כתבי יד בעברית נשמר זמן רב בעליית הגג של בית הכנסת שבפוסטט, שהיא קהיר העתיקה. זוהי הגניזה הקהירית. רק בסוף המאה ה-19 החלו לחקור את החומר מהגניזה, והמלומד היהודי סלומון שכטר, שהיה מרצה לתלמוד בקיימברידג', זיהה כמה דפים כטקסט עברי אבוד של משלי בן סירא. בעקבות ביקורו במצרים הוא הצליח להוציא כ-100,000 קטעי גניזה, שהועברו לקיימברידג'. מאז גילוי הגניזה רבים עוסקים במחקר ובפרסום כתבי-היד, ועד היום לא נשלמה המלאכה.

צורתו הסופית של הכתב היהודי נתקבלה, כאמור, סמוך

(גרמניה וצפון-מזרח צרפת) במאות ה-12 וה-13, בהשפעת הכתיבה הגותית. משם עבר אל ארצות אירופה המזרחית, וממנו החלה להתפתח במאה ה-15 בקירוב הכתיבה הרהוטת, שהיא כתב היד שאנו משתמשים בו כיום.

שתי התגליות הגדולות בעת החדשה, הגניזה ומגילות מדבר יהודה, נתנו תנופה למחקר הכתב העברי. מחקרים שנעשו מאז קידמו ומקדמים הרבה את מחקר האות העברית, אך עד היום לא התגבשה שיטת מחקר אחידה, שתהיה מקובלת על דעת רוב החוקרים כשיטה מדעית אובייקטיבית, מכנית, להבדיל מן השיפוט הסובייקטיבי של העין האנושית.

גניאלוג יהודי, שמגיעים לידי כתבים עתיקים ומכתבים שהוחלפו במשפחה העברית, בכתב רש"י או בחצי קולמוס או בכתב אשכנזי, יחפש הדרכה במחקר פליאוגרפיה עברית, וכך הוא יכול לסגור את השרות של דורות קדומים.

ביבליוגרפיה

1. ירדני, עדה. ספר הכתב העברי. ירושלים, כרטא, 1991.
  2. נווה, י., עורך. "תולדות הכתב העברי". ירושלים, הוצאת משרד החינוך והתרבות ומוזיאון ישראל, תשמ"א
  3. "עברי, כתב". האנציקלופדיה העברית, כרך כ"ז עמ' 625
4. Bernheimer, Carlo. *Paleografia ebraica*. Firenze, 1924.
5. Birnbaum, A. Solomon. *The Hebrew Scripts*. (London – Leiden 1951 – 1971). 2 volumes

שמאל שמיר (מזרחי), יליד ירושלים (1923), הוא בוגר המחזור הראשון של הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית. משפטן פעיל, בעל תחביבים רבים, וביניהם גניאלוגיה. מושך בעט סופרים, ורשימותיו התפרסמו בעיתונים הארץ, דבר, הבוקר, ידיעות אחרונות, עת-מול, במערכה, קרקע, לבית-אבות ועוד. חשף וחקר את שורשי משפחתו בירושלים מאז 1643 ועד היום. הוא נשוי למרתה, ואב לאירית, יעל וצבי.

לסוף תקופת הבית השני. מאז ועד היום חלו באותיות שינויים מעטים בלבד. עתה קיימים רק סגנונות שונים של אותיות, ואין שינויים של ממש.

לאחר מרד בר-כוכבא, פסק לגמרי השימוש בכתב העברי הקדום. הכתב היהודי המרובע היה לכתב היחיד לכתבת הלשון העברית. ספרי קודש ומוזות נכתבו בידי סופרים מקצועיים בכתב יד מפואר וקפדני מאד. כתב זה נקרא **כתב הספר**. לעיתים כתבו בו גם משנה ותלמוד, הגדה של פסח, מגילת אסתר, סידורי תפילה, מחזורים וכתובות.

בכל ארץ מארצות הגולה התפתח כתב הספר הקליגרפי המהודר, שבו הקפידו על אחידות הכתיבה, והוא הגיע לשיא שכלולו במאות התשיעית והעשירית לספירה. החל מן המאה ה-12 הגיע כתב היד לסגנון מיוחד המכונה "מזרחי". סגנון זה התפשט בכל איזור המזרח הקרוב, מבבל ועד מצרים, ארץ ישראל, סוריה ולבנון, וכן לצפון אפריקה וספרד, ולאיטליה ואשכנז. בימי הביניים המאוחרים ניתן להבחין בהבדלי סגנון בכתב העברי שנכתב בספרד, באשכנז, באיטליה או בארצות אחרות.

דברי פרשנות לכתבי הקודש נכתבו בכתב מעוגל וחופשי יותר, הנקרא **כתב רבני**. כתב קורסיבי הוא **כתב פשוט ורהוט**.

לאחר המצאת הדפוס, נודע כתב היד הרבני הספרדי בשם **כתב רש"י**. כתב זה נקרא על שם רש"י, כיוון שהספר הראשון שנדפס בכתב זה הוא פירושו של רש"י על התורה, שנדפס ע"י אברהם בן יצחק גרטון בשנת 1475, בעיר רג'יו דה קלבריה שבדרום איטליה.

פיוטים, מכתבים וכתבים אישיים אחרים נכתבו בכתב רהוט (**כתב חצי קולמוס**). כתב יד זה התפתח בהשפעת הכתיבה הערבית כבר במאה ה-11.

בצד כתב הספר, היה קיים במשך כל הדורות כתב-יד רהוט - הכתב שאנו קוראים לו בלשון הדיבור **אותיות כתב**, בניגוד ל**אותיות דפוס**. בעוד אות הדפוס - כתב הספר - לא נשתנתה מימי מגילות מדבר יהודה, עבר כתב היד הרהוט גלגולים רבים. בכל איזור היה הכתב העברי הרהוט מושפע מן הכתב הלועזי שהיה רווח בסביבה. כתב היד הרהוט הלך והתרחק מכתב הספר. בכתיבה הרהוטת נוטה היד למשוך את האותיות שמאלה, בכיוון הכתיבה, ואף לחבר שתיים או שלוש אותיות.

הכתב האשכנזי, שהוא חצי רהוט, התפתח באשכנז

רבים מהם הצטיינו בגמילות חסדים ושמשו מליצי יושר לבני עמם. הודות להם יכלו גם להתפתח קהילות יהודיות בערים נוספות. בתקופה זו הם שמרו על דתם וקיימו את מצוות היהדות. יחד עם הנלווים אליהם הם היוו 2-3% מיהודי גרמניה.

ועתה לגניאלוגיה – כדי למלא תפקידים אלה היו יהודי החצר זקוקים לאנשים נאמנים במקומות רבים מאוד ולכן פיתחו אסטרטגיה מסובכת של נישואי ילדיהם. למעשה היו קשרי משפחה מסועפים בין כל משפחות יהודי החצר, ורבים מאילנות המשפחות האלה מתועדים היטב, והמעוניינים בוודאי נעזרים בהם גם היום.

לעומת זאת הצטמצמו במאה ה-18 האפשרויות להתפרנס ממסחר, כי השליטים הקימו בתי חרושת מקומיים וגם אסרו על היהודים לעסוק בענפי מסחר שהיו קודם בידיהם. זכות הישיבה במקומות רבים ניתנה רק לכן הבכור וכך נוצר ציבור יהודי גדול שהוכרח לנדוד ממקום למקום ללא פרנסה קבועה. נוספו עליהם פליטים מפולין שברחו מגזירות ת"ח ות"ט, וכך נוצר מעמד של יהודים קבצנים. קרה שהם הצטרפו לכנופיות גנבים ושודדים גויים וגם נוצרו כנופיות יהודיות עצמאיות. התפתחה לשון סתרים מיוחדת וכך נכנסו גם מלים בעברית ובאידיש ללשון הגנבים הגויים, כשהמילה הידועה ביתר היתר היא "גנבים". יהודים אלה שמרו על אורח חיים יהודי – כשרות, שבת ועוד, והתחתנו בעיקר ביניהם.

ביבליוגרפיה

תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, עורך: מיכאל מאיר מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים, 2000
עד כה יצאו בעברית שני כרכים.
בגרמנית ובאנגלית יצאו כבר כל ארבעת הכרכים.

הספרים כתובים היטב, למרות שעסקתי הרבה בנושא זה החלטתי לקרוא אותם מא' עד ת'.

תוך קריאה בספר "תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה" כרך א' בעדיכת מיכאל מאיר נתקלתי בתופעה שיכולה לעניין גניאלוגים רבים.

במאות ה-17 וה-18 היתה גרמניה מחולקת ליחידות מדיניות רבות מאוד שבראשן עמדו מלכים, רוזנים, הגמונים ועוד. כל אחד מהם שאף לחזק את שלטונו ולהאדיר את ארצו על ידי הגדלת הכנסותיו. רבים מהם בחרו ביהודים כדי שיספקו להם כספים לצרכי חי החצר המפוארים ויעזרו להם לספק את צורכי צבאותיהם בזמן המלחמות הרבות שניהלו. כך התפתח המוסד של יהודי החצר.

הם בחרו ביהודים כי בידיהם היו כספים במזומן, והודות לקשריהם עם בני עמם במקומות רבים הם יכלו לספק את כל הצרכים. יהודי החצר זכו לזכויות מיוחדות, שוחררו מהיטלים רבים שהעיקו על כל היהודים, יכלו לנוע ממקום למקום ללא הגבלות, ואף יכלו לגור עם משפחותיהם ומשרתיהם בערים שהיו סגורות בפני יהודים. נאמנותם היתה מובטחת, כי אורח חייהם והישגיהם היו תלויים בשליטיהם. היה עליהם לספק כל פריט החל מסוסים ובקר לשחיטה ועד תכשיטים, יין או פירות.

באותה התקופה היו כמה אלפי יהודי חצר, ואחדים מהם אף שירתו בו בזמן כמה שליטים. לעתים תכופות עבר התפקיד בירושה באותה המשפחה. להלן מספר שמות של משפחות יהודי החצר: גומפרץ, אופנהיימר, וורטהיימר, ברנד, להמן ועוד.

אחדים הגיעו למעמד חשוב בדיפלומטיה הבינלאומית, בתפקידי מתווכים בין מדינות זרות כמו צרפת, הולנד ואנגליה ובין שליטיהם, כדי שאלה יעמידו לרשות המדינות את צבאותיהם תמורת תשלום נכבד. כך התעשרו המתווכים היהודיים והקימו בתי מלאכה, ניהלו מפעלי הגרלות, עסקו בייצור משי ותחרה וחכרו מונופולים ממלכתיים.

דוד ברגר, ב' שבט תשכ"ד, נולד י"ז אייר תרנ"ד
 עמרם ברעד בן מקס, ח' תמוז תשל"ד, בן 48
 רבקה יעקבה גולדברג לבית אדיבי, 1929-1953
 מרדכי בן ישראל גורליק, כ"ז אדר ב' תשי"ד
 פאולה גיטנברג?? בת יעקב, 31 בינואר 1967
 אברהם גרבובי בן שמואל, כ"ב שבט תשל"ט, בן 82
 בת-שבע גרבובי בת מרדכי, י"א תמוז תשכ"ט, בת 61
 סידיניה וסרמן, 10 בנובמבר 1974, נולדה 21 במרס
 1878
 יוסף ספי ורדי בן אריה, כ' כסלו תש"ן, 1960-1989
 רפאל זונאבנד בן דוד ופרידה, ב' סיון תשמ"ו, בן 65
 אברהם יוכנביץ בן יוסף, י"ד אלול תשכ"ב, בן 63
 שרה יוכנביץ בת יחיאל, כ"ו אב תשנ"ד, בת 88
 מלכה כהן מליברפול אנגליה, 28 ביולי 1966, בת 63
 גדליהו מגדן בן הלינה וזיגמונד, כ"ו אדר א' תשכ"ז, בן
 14
 הלינה מגדן בת אסתר ויצחק לבית המרשטיין, כ"ד אב
 תשנ"א, בת 67
 זיגמונד מגדן בן פרידה וגדליהו, ט"ו אב תשמ"ו, בן 73
 דר' מאיר מגדן בן גדליהו, י"ח חשוון תשכ"ד, בן 47
 אביבה מרגלית בת אברהם רוזנבלט מפיוטרקוב, כ'
 חשוון תשל"ב, בת 40
 מרים מרגלית בת משה, כ"ח כסלו תשכ"ד, בת 57
 פאול מרגלית, י"ז תמוז תשנ"א
 ג'ניה סטרמן, 1968
 זאב סיף בן יעקב (מראשוני הצנתנים), י"א אב תשכ"ח,
 בן 41
 יעקב בן רחל פדרמן, כ"ו חשוון תשכ"ח, בן 71
 רוזה פדרמן בת דוד, ז' אלול תשמ"ד, בת 86
 שרה פוטרמן לבית זמונסקי, י' חשוון תשכ"ה בת 63
 אריה פייגל בן אברהם יעקב, כ"ב ניסן תשכ"ח, בן 53
 מוסקה רייך, ה' חשוון תשל"ל, בן 42
 חנה רפאל בת אברהם, כ"א אב תשל"ל, בת 72
 יוכבד שמיר בת תמר ויצחק, ח' כסלו תשנ"א, בת 36
 יצחק שמיר בן יהושע, כ"ז אדר תשכ"ז, בן 51
 הנריאטה שפירא לבית פיזור, א' אדר ראשון תשכ"ז,
 נולדה כ"ח אדר א' תרמ"ו
 דר' יוסף מ. שפירא, י"ד תמוז תשכ"ב, 1877-1962
 יהי זכרם ברוך.

ישראל פיקהולץ נולד בפייטסבורג ארה"ב ועלה ארצה
 בשנת תשל"ג. הוא חבר בסניף נגב של IGS. הוא ואשתו
 פרנסיס (לבית זילברשטיין, מלונדון) גרים באלעזר
 שבגוש עציון. אפשר לראות נתונים על משפחות פיקהולץ
 באתר: www.geocities.com/pikholz

לפי כל המקורות הרגילים, יש באשקלון שני בתי
 קברות – הישן והחדש. כך מופיע במפות, כך במדריך
 של משרד הדתות (המחלקה לשירותי קבורה) וכך
 אומרים למי שמתקשר למועצה הדתית המקומית. אבל
 יש עוד בית קברות, ולפני זמן מה ביקרתי בו.
 במסגרת המאמץ שלנו למצוא ולקשור את כל צאצאי
 משפחות פיקהולץ, מצאתי ב"יד ושם" דף-עד שהגיש
 זיגמונד מגדן עבור אביו גוסטב / גדליהו. אמו של
 גדליהו היתה יפה לבית פיקהולץ. כאשר זיגמונד הגיש
 את העדות הוא היה תושב באר-שבע. לא הצלחתי
 למצוא את עקבותיו באמצעות ספר הטלפונים או בתיה
 אונטרשץ, ולבסוף נודע לי ממשרד הפנים שכתובתו
 האחרונה היתה באשקלון.
 התקשרתי לחברה קדישא באשקלון ונאמר לי שהאיש
 אכן קבור שם, אבל לא בבית קברות רגיל, אלא בחלקה
 פרטית של רחביה אדיבי, מי שכיהן כראש העיר בשנים
 1965-1972. לדברי החברא קדישא, ראש העיר
 וקבוצת חבריו קבורים שם, לא הרחק מבית הקברות
 הישן, באדמה של פרדס.
 מגיעים לבית הקברות הישן וממשיכים בשביל עפר
 לאורך החומה, פונים ימינה וכעבור כמה מאות מטרים
 מבחינים בכמה מצבות בין עצי הפרדס בצד שמאל.
 המקום מוזנח למדי, ללא גדר או שילוט. מצאתי בקלות
 את זיגמונד מגדן, אשתו, בנו בן הארבע עשרה ואחיו
 דר' מאיר מגדן – בשורה אחת של קברים זהים. לאחר
 שרשמתי וצילמתי, עשיתי סיבוב וספרתי ארבעים ואחד
 קברים. ייתכן שיש עוד אחד או שנים מתחת לצמחיה,
 אבל אני חושב שאין.
 אני מביא כאן רשימה של כל הנקברים, תוך ציון שם,
 תאריך פטירה וגיל. בחלק מהמצבות יש תאריכים
 גריגוריאניים, אבל אני מציין תאריכים אלה רק אם אין
 תאריך עברי. יש כאן כמה קבורות מוקדמות מדי,
 לכאורה, ואיני יודע מה עומד מאחורי הדברים.

לינה אדיבי בת שמואל בלזם, ט"ז תשרי תשל"ו, בת
 73
 רחביה אדיבי בן יעקב ישראל פינשטיין, מראשוני
 רחובות, ראש העיר אשקלון 1965-1972, כ"ט אייר
 תשל"ד, בן 74
 הרמינה בת נתן אייזלר, כ"ו אייר תשכ"ז
 זאב אילן בן בנימין דובינסקי, י"ד טבת תשכ"ח
 רחל אילן בת רבקה ואהרון, ד' טבת תשל"ג,
 1898-1972
 ג'ורג' אשקלוצי, 6 בנובמבר 1980, נולד 3 ביוני 1919
 פנחס פאול בכלר בן צדוק, ח' תמוז תשנ"ד, בן 71
 צדוק בכלר בן נחום, ד' שבט תשל"ח, בן 87
 קרסל בכלר בת שמואל צבי, כ"א תשרי תשל"א, בת 79

בחשבון שחוקר אחר עלול היה לבלבל את סדר הדפים.

כמה דוגמאות ממה שלמדתי:

- א. ידענו שדוד-שמואל פיקהולץ מסטרי (Stryj) נפטר בסביבות 1937. הוא אכן מופיע בגביית ניסן באותה שנה אבל בתמוז מופיעה רק אשתו. זה קובע לנו ביתר דיוק את מועד פטירתו.
- ב. למדנו אגב זאת שאשתו טובה היתה למעשה טובה-לאה.
- ג. צאצאי הרש-לייב פיקהולץ (נפטר ב-1880) חלוקים לגבי שמו הרשמי. יש שאומרים צבי-יהודה ויש שאומרים צבי-אריה. מצאנו תרומה של בנו אברהם, המכונה "בן צבי-יהודה". מעניין שדווקא בני אותו אברהם הם אלה שחושבים שקראו לו צבי-אריה. נכדה אחת אף קראה לבנה אריה על שמו.
- ד. אפרים פיקהולץ לא היה בטוח באיזו שנה עזבו הוריו את פרהינסקו (Perehinsko). מצאנו תרומה מאביו בשנת 1925 אבל לא לאחר מכן.
- ה. גרשון שפל (Schaffel) "יודע" שמשפחתו מזלוצ'ה (Zalosse), אך כמה אנשים שנראים קרובים שלו מופיעים כתורמים בזבראז' (Zbarazh) השכנה.
- ו. אבא פיקהולץ מופיע בזורבנו (Zurawno). לא היינו בטוחים שזה היה מקום מגוריו. גם משה בן יצחק פיקהולץ מופיע בזורבנו, וזה העלה זיכרונות נשכחים על אחיינית שלו ברמת-גן.
- ז. פייגע פיקהולץ, שלא הכרנו כלל, הופיעה כתורמת קבועה בסטרי. לאחר מכן, יצרנו קשר עם נכדיה וניניה כאן בארץ.

אני חייב להודות שלא שמתי לב שמספרי הבתים מופיעים ברישומים, עד שכמעט סיימתי את עבודתי, כך שלא ניצלתי במלואו פרט מידע זה. אני בטוח שזה יכול לסייע בקביעת קרבה משפחתית במקרים מסויימים. מעניין היה לראות את סכומי התרומות. זה אישר לנו לפעמים את מה שידענו על המצב הכלכלי של אדם מסויים.

ברודול (Rozdol), בה ציפיתי למצוא ריכוז גדול של פיקהולץ, כמעט ולא מצאתי רישומים במבט ראשון. בהמשך ראיתי שבודדים נרשמו "פיק הולץ" בשתי מלים וכתוצאה מכך רשם הגבאי לאחדים פשוט פ"ה. אוצר מיוחד היתה סידרת מכתבים מתורם נדיב אשר ביקש מהירושלמים להתפלל על בני משפחה מסויימים. לשם כך הוא פירט את שמותיהם ושמות הוריהם. התיקים נמצאים בחדר הישיבות ורוב הזמן יכולתי לעבוד על השולחן הגדול. מבחינה זו, האווירה נעימה

רבים בינינו נוטים לחשוב על מזרח אירופה שלפני השואה כמקום של עוני, שטוב שאבותינו נמלטו משם. זה אמנם נכון, אבל אל נשכח שאותם אבות במזרח אירופה מילאו תפקיד בכלכלת היהודים העניים כאן בארץ ישראל. במקרה אחד, לפחות, שרדו רישומים שיכולים להיות לעזר למחקר הגניאלוגי.

לפני זמן מה ראיתי ב-JewishGen איזכור (מאת דוד גרטלר) של "כולל גליציה" במאה שערים, ומאו ביקרתי מספר פעמים במשרדיהם. שמם הרשמי הוא "כולל חיבת ירושלים", רחוב מאה שערים 120, טלפון 628-8016 (02) או 628-5575 (02). המוסד שלהם קיבל כספים שגויסו בגליציה לפני מאה וחמישים שנה ויותר, וחילק אותם בין יוצאי גליציה נצרכים בירושלים. למעשה, הם ממשיכים בחלוקה עד היום. הגבייה ושמות התורמים נרשמו על-ידי הגבאים בכל עיירה, לפעמים עם שם הרחוב ומספר הבית. רוב הרישומים אבדו – או לאחר נפילת העיר העתיקה או בגליציה עצמה – אבל רישומים ידניים מקוריים מהתקופה 1925-1939 שרדו ועומדים לעיון.

יש להם רישומים ממוחשבים של כספי החלוקה – איני יודע ממתן. ברישומים מצאתי שם אחד שעניין אותי, של אדם שקיבל סיוע לפני כעשר שנים, ובנתונים שלהם מצאתי את שמה הפרטי של אמו. אבל יותר מכך עניינו אותי רישומי הגבייה בגליציה.

אנשי הכולל אינם עושים את החיפוש בשביל המתעניין. צריך לגשת לשם, ורצוי לתאם מראש את הביקור כי אין להם שעות קבועות. אבל אחרי שהייתי שם כמה פעמים, הם הסכימו לתת לי לעבוד גם ללא נוכחות הממונה. כל הצוות הוא ממין זכר ואיני יודע איך יגיבו כלפי חוקרת. בכל מקרה, יש לזכור את נימוסי השכונה החרדית ולהתלבש בהתאם. אני משער שגם גבר במכנסיים קצרים ובגילוי ראש לא יתקבל באהדה.

הרישומים נמצאים בקלסרים, לפי עיירה. הגדרת "גליציה" אצלם שונה ממה שאנו רגילים, לפחות בצד מזרח. טרנופול, זבארז' (Zbarazh) ורוהטין (Rohatyn) כוללים, אבל סקאלט (Skalat) ובוצ'אץ' (Buczacz) לא. לא כל העיירות מופיעות ברישומים –

כנראה זה היה תלוי באזור הפעילות של כל גבאי. לפעמים נעשו גביות כמה פעמים בשנה, תלוי בגודל הקהילה, וכל גביה נרשמה בנפרד. רישום טיפוסי כולל שם פרטי ושם משפחה, מספר הבית וסכום התרומה. אם באותה עיירה היו שני אנשים באותו שם, האבחנה בניניהם היתה לפי שם האשה או שם האב של אחד מהם לפחות. הרישומים בעברית ניתנים לקריאה לפי שם הגבאי. רבים מהדפים במצב לא טוב ויש לעיין בהם בהירות רבה. מאחר ואין פיקוח על הפעילות, יש לקחת

לבקש לצלם דפים. רציתי לצלם דפים רבים, אבל זה היה בלתי אפשרי.

בהרכה מאשר, למשל, ב"יד ושם" הצפוף. אנשי המשרד ב"כולל" לא כל כך הבינו מה רציתי שם, כך שהרגשתי יותר נוח לרשום את החומר ידנית מאשר

שבת כ"ד-כ"ה טבת תשס"א (19-20.1 2001)

הוא הציג מצד אחד את ההלכה היהודית נוכח המשפחה היהודית, ומצד שני הראה איך נושאים בהלכה קשורים ביניהם ומשתלבים. הוא נגע בשאלות שהתעוררו בנושאים של זהות יהודית, אם פונדקית, הפריה מלאכותית, ורצף הדורות דרך האם ודרך האב.

הדוקטורים אידה ויוסף שוורץ ניהלו דיון בגניאלוגיה מעשית, שקראו לו "הכול נשאר במשפחה". המשתתפים נחלקו לשלוש קבוצות שבהן נידונו נושאים גניאלוגיים שונים ובין המשתתפים הוחלף מידע גניאלוגי רב.

בסך הכול היה "השבתון" הצלחה, ואצל רבים מהנוכחים התעורר הרצון להתבונן יותר מקרוב בתולדות המשפחות שלהם.

בשבת כ"ד-כ"ה טבת תשס"א (19-20.1 2001) התקיים שבתון לימוד בנושא "גניאלוגיה יהודית: שמות, שורשים וזהות", בחסות הקתדרה על שם בלכנר של אוניברסיטת בן גוריון בנגב. המרצים היו: פרופסור אהרן דמסקי מאוניברסיטת בר אילן, הרב דויד גורלין, ד"ר אידה שוורץ וד"ר יוסף שוורץ.

פרופסור דמסקי נתן שתי הרצאות. בהרצאתו הראשונה, "שמות יהודיים, צופן תרבותי" הוא ניתח את התופעה ואת המשמעות שמאחורי השמות היהודיים. הוא הראה איך ניתן לסווג שמות אלה בדרכים שונות: לצבעים, מקצועות, מקומות מגורים. בהרצאתו השנייה הוא הדגים את הגניאלוגיה בטקסט המקראי עצמו.

הרב גורלין נתן הרצאה בשם "גניאלוגיה והלכה", ובה

את הוריי אני מבקשת אני מחפשת מידע על הורי בתקופת השואה

הפרסומים שלכם מחפשים בדרך כלל מידע גניאלוגי מהעבר הרחוק. אני מחפשת את עברי הקרוב - העבר הדחוק דווקא ידוע לי. נולדתי בפירנצה - איטליה, בשנת 1936, בת בכורה להורי נתן (עמינדב יונה) קאסוטו, רב ורופא עיניים, וחנה (מרים רחל) לבית די ג'ואקיניו, מורה לשפות. בשנת 1937 נולד אחי דוד (משה נתנאל), בשנת 1941 נולד אחי דניאל (שאוול אליה), ובשנת 1943 נולדה אחותי חוה ז"ל.

הורי נתפסו על ידי הנאצים והובלו לאושוויץ, אנחנו הילדים הסתתרנו.

אבא לא חזר! אמא חזרה אחרי המלחמה, שיקמה את עצמה, עלינו ארצה, וכאן עשתה הסבת מקצוע ועבדה כלבוראנטית בבית החולים "הדסה הר הצופים". היא הייתה בשירת הדסה הידועה שהותקפה על ידי המון מוסת ליד שייך ג'ראח ביום ד' בניסן תש"ח, 13.4.1948 - בין 78 הנספים הייתה גם אמא...

בין השנים 1945 ו-1948 לא סיפרה לנו אמא דבר על מה שעבר עליה - היינו ילדים קטנים והדבר מובן מאליו. למבוגרים במשפחה היא סיפרה אך מעט - אולי כדי לא לצער אותם מעבר לצער הגדול שאבא לא חזר.

אנחנו היום אנשים בוגרים ורוצים לדעת מה עבר על אמא בימים הקשים ההם. מעטים הם האנשים שאנחנו מכירים והיו אתה "שם", וגם אלה משתדלים שלא להעלות את זיכרונותיהם הכואבים. הם חוזרים ואומרים לנו: "חנה קאסוטו הייתה אישה צדיקה - קדושה - נשמה טובה... בזכותה שרדתי" - אמירות מן הסוג הזה אבל ללא פירוט. ואנחנו דוברים לדעת מה

כל כך מיוחד היה בה, מה עשתה, איך הפיחה אומץ בלבבות הכבויים, וכן מה עבר עליה... הן כמעט ולא הכרנו את אמא, ב-1943 נעלמה לנו, ב-1945 חזרה ושוב נעלמה לעד ב-1948.

אבא - נתן קאסוטו, היה רופא עיניים, כבר ידוע ומאוד מבטיח כאשר חוקי הגזע אילצו אותו להפסיק את עבודתו. כיוון שהיה מוסמך ל"חכם" (זהו תואר רב אצל יהודי ספרד) התחיל לעבוד בחינוך והוראה - קודם כסגן הרב הראשי של מילנו ואחר כך נקרא לשוב לפירנצה לשמש רב ראשי בקהילה בה נולד ובה נולדו אבותיו. זה היה ביולי 1943, ותקופה קצרה מאוד אחרי כן (אוקטובר 1943) נכנסו הנאצים לאיטליה וגורלם של יהודי איטליה נחרץ... בתוקף תפקידו כמנהיג קהילתו דאג אבא לכל צאן מרעיתו. הוא ביקש מהם להסתתר ודאג לכל מחסורם - מקומות מסתור, תעודות מזויפות, כסף ועוד. אלה מבני קהילתו ששרדו חייבים לו רובם את חייהם. זה כמובן היה מעשה מתבקש וטבעי לעומד בראש ציבור. עם זאת אנחנו יודעים שיהודים רבים נוספים נעזרו באבא. יהודים שהגיעו מארצות שונות באירופה מצאו מקלט קודם בצרפת אחר כך בצרפת החופשית ואחר כך זרמו לצפון איטליה. משם הדרימו לכיוון פירנצה, כאשר עברה השמועה שיש בעיר הזאת רב צעיר דינאמי ובעל תושיה שיוכל לעזור להם. לכן, אחרי שאבא דאג לבני קהילתו ובעצם יכול היה להסתתר בעצמו, המשיך בפעילות, יחד עם ועד שעבד אתו, כדי להציל עוד יהודים ככל שידו משגת. בסופו של דבר, עקב הלשנה, נתפס על ידי הנאצים. אמא, שרצתה לנסות לעזור לו בהיותו עדיין בכלא של פירנצה, חיפשה אפשרות לשחד את השומרים, אבל המלשין הסגיד גם אותה.

הדברים ארוכים וכואבים, ובכל זאת אנחנו מחפשים את האנשים שהגיעו לפירנצה באותה התקופה ונעזרו באבא להצלחם. רק בשנים האחרונות גילינו כמה משפחות, אבל אנחנו יודעים שישנם הרבה יותר... ואנחנו גם רוצים לשמוע על ימיו של אבא במחנות המוות. יש לנו עדויות לא מעטות שהגיעו לסבי ז"ל משה דוד קאסוטו, אבל אנחנו רוצים היום לשמוע עוד וביתר פירוט על נתן קאסוטו, מה עבר עליו בימים הקשים ההם ומה עשה כדי שאנשים יאמינו ש"הוא בוודאי שרד, שהמוות לא יכול לאיש כמוהו", דבר שכמובן הוכח כמופרך.

לסיכום - אני מבקשת ליצור קשר עם עברי: להכיר את הורי כפי שהיו בשעות הקשות ביותר של חייהם, מה עבר עליהם, באילו דרכים הצליחו לעזור לחבריהם גם בתוך התופת, מה היה בהם שכל אלה שבאו עמם במגע הרגישו מעין קדושה הבוקעת מהם? אנחנו היום אנשים מבוגרים (אם לא לומר זקנים) ואנחנו מסוגלים להתמודד עם התשובות שיגיעו אלינו. תודה גם בשם אחי.

שושנה קאסוטו עברון, קיבוץ סעד e-mail: evron_rs@saad.org.il

Maajan – מעיין, ביטאון החברה הגניאלוגית היהודית של שווייצריה ושל המבורג

סיכמה: אסתר המון

Teichmann

המשך מס. 9

החלק מהמבורג:

משפחת איזק בהמבורג מאת Dieter Guderian

פירוט המקורות ותולדות המשפחה.

רישום האוכלוסין כמקור לחקר המשפחה מאת

Juergen Sielemann

הדרכה לניצול רישום הזרים (1816-1891)

גיליון דצמבר 2000

החלק משווייצריה:

שיטות סכימטיות להצגת מידע גניאלוגי מאת Peter

Stein

הצגת טבלאות ורשימות ללוחות צאצאים ולוחות אבות

בעשרה איורים והסברים, ביניהם הדוגמא הלקוחה

מספרי The Homburger Family from Karlsruhe

גיליון ספטמבר 2000

החלק משווייצריה:

פליטים יהודיים מן הפלץ (Pfalz) וקרוביהם

ברפולסויילר מאת Guenter Boll

במאמר מופיעים עצי המשפחה של אפרים מוזס והירץ ריינאו.

הכתובות העתיקות בבית הקברות היהודי ב -

Schlettstadt (1699-1714) מאת Guenter Boll

פירוט עשר כתובות ושני עצי משפחה של מקס וורמסר וגבריאל בלוך.

מסמך לתולדות משפחת בלוך ב- Stuehlingen

1732) מאת Peter Bloch

צילום המסמך בכתב יד גוטי והעתקו באותיות דפוס.

JewishGen מאת Daniel Teichmann

הסבר מפורט לאתר חשוב זה.

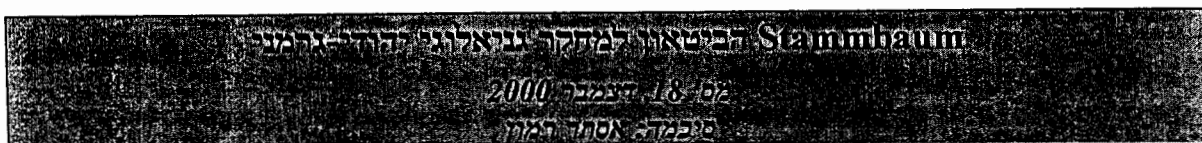
רשימת הנישואין של נפתלי בן שמעון בלום

1707-1780 באילוס מעובד על ידי Daniel

המשך להדרכה ל-JewishGen ולרשימת הנישואין של גפתלי בן שמעון בלום, הנזכרת לעיל.

החלק מהמבורג:
המשך למאמרים מהגיליון הקודם.

המסוקר בפרוטרוט על ידי פטר שטיין באותו גיליון.
הדור הראשון של משפחת ציבי (Zivi) ב-
Muellheim מאת Guenter Boll
פרטים על 30 מבני המשפחה 1757 עד 1833.
הצאצאים של אהרן משה ציבי מאת Ariane
Mil-Gutmann
הרשימה משתרעת על 12 עמודים כולל עץ מצוייר יפה.

היהודים זכויות רבות בזמן הכיבוש הצרפתי. פירוט דיון של שלטונות העיר בחינוך היהודי מדגים יפה את תנאי התקופה.

הדברים נכונים לגבי כל האזורים שנכבשו על ידי צרפת בגרמניה, החל מהמפקה הצרפתית עד תבוסת נפוליאון.

קבלת שמות משפחה בפוזן, מאת Edward Luft
תוספת קצרה לרשימת החוקים שפירסם המחבר ב-Stammbaum מס' 17.

הקרבות הסמויים בשואה בברלין, מאת Peter Lande

המחבר פיענח מתוך מיקרופילם שנתגלה לאחרונה בגרמניה שמות של 480 יהודים שנספו בברלין (כולל התאבדות) שאינם מופיעים ב-Gedenkbuch, ספר שמות קורבנות השואה מגרמניה. הרשימה תופיע ב-
www.jewishgen.org

"גילוי" נוסף באוסטריה, מאת Peter Lande
תיקים על רכוש של יהודים באוסטריה הועברו ממשד האוצר לארכיון המרכזי בווינה (Dokumentationsarchiv) הם הם שימשו כבסיס להוצאת ספר זיכרון ליהודי אוסטריה.

Buchau : מכשפות, מלאכים ושדים, מאת George E. Arnstein

תולדות הקהילה לפי פרסום של הכומר המקומי ב-1884 ותוספות של המחבר בתקופה החדשה. פירוט גניאלוגי על משפחת Neuburger.

ההיסטוריה הקדומה של משפחת הרבנים וייל (Weil) - תיקון כמה טעויות היסטוריות, מאת

Werner Frank

במאמר בן 12 עמודים מציין המחבר את הקשר שלו למשפחה מפורסמת זו דרך רוחה וייל (Rosa Weil) מ-Kippenheim (1748-1821).

אבי משפחת וייל זו הוא יעקב בן יהודה וייל המהרי"ב (מורנו הרב רבי וייל) שנולד בתקופה שבין 1390-1390 בעיר קטנה בשם Weil der Stadt ליד Stuttgart שבדרום גרמניה. הוא היה תלמידו של רבי יעקב הלוי מולין (Moellin) במיינץ ובוורמס (Mainz & Worms) וכיהן כרב בנירנברג, אוגסבורג, במברג וארפורט (Augsburg, Bamberg, Erfurt & Nuernberg).

בדיון מעמיק מבוסס על מקורות רבים (בביבליוגרפיה מפורטת הכוללת 26 פרסומים) הוא עוסק בקשר המשפחה לרבי מאיר מרוטנבורג, בשושלת עד רבי נתנאל וייל, הרב בראשי (1687-1769) בבמדינת באדן ובקשרי הנישואין של משפחה זו במשפחות רבנים מפורסמות אחרות.

במאמר מופיעים שלושה עצי משפחה ודיאגרמה המדגימה את השימוש במקורות.

מבט על החיים במאה ה-19 ב-Hunsrueck (Rheinland Palatinate), מאת Alfred Moritz

תיאור יפה וחי של חיי היהודים בכלל ומשפחת Loeser בפרט בעיר Laufersweiler שבה השיגו

לשלוניקי שביון ולשאר חלקי העולם. בסיכום ספרו הוסיף מודיאנו עץ משפחה סכמטי המכסה את השנים 1570 - 1805. הוא מפרט גם חלק מן המקורות העיקריים בהם השתמש.

המאמר השלישי דן בפן מאד מיוחד של הגניאלוגיה בעזרת האינטרנט - אתיקה וגניאלוגיה, ובו המחברת Laurence Abensur-Hazan מציגה שלוש בעיות עיקריות: היושר האינטלקטואלי, ציון הדת, ושמירת הפרטיות, תוך כדי מתן דוגמה מאלפת. לורנס מסיימת את מאמרה בהצעה להקים ועדה בינלאומית שתקבע כללים ברורים.

מלבד המדורים הקבועים של סקר כתבי העת הגניאלוגיים וביקורת ספרים הדנים בהיסטוריה ובגניאלוגיה של הספרדים, מפתחות שוטפים וכו', החוברת הנוכחית דנה בחיפושים אחרי רשומות בקהילה היהודית של אלכסנדריה שבמצרים. מחבר מאמר זה, Richard Léon, מצא בארכיון הקהילה כ-90 ספרי רישום לידות משנת 1831 עד היום, ספרי רישום נישואין משנת 1907, וספרי פטירות משנת 1864. לראון גם סוקר את שנתי בתי קברות בעיר.

לעומתנו מריו מודיאנו (Mario Modiano) כבר סיים את מחקרו ופרסם ספר מקיף מאד על תולדות משפחתו שמקורה באיטליה מ-1570 ושברוצת השנים עברה

ערכה רשימה של שמות המשפחות שנמצאו ברשומות הנישואין של הקהילה בתקופת המאות ה-17 עד ה-19.

רשימה נוספת נערכה עבור המאה ה-20. לפני המדורים הקבועים של ביקורת ספרים וכתבי עת, מובא סיפור מעניין על קהילת האי מאלטה בשנת 1891.

הדיווח על הקהילה משנת 1891 נתגלה באחד התיקים בארכיון כי"ח וחובר ע"י David Cazes, מנהל ביה"ס בתוניס.

לסיום המערכת מביאה את רשימת ההרצאות הרבות בנושאים "ספרדיים" אשר יינתנו במסגרת הקונגרס הבינלאומי לגניאלוגיה יהודית אשר יתקיים בלונדון בחאריכים 8 עד 13 ביולי 2001.

ניתוח מעניין נוסף של ארכיון חברת "כל ישראל חברים" שבפריז, הינו הנושא של מאמר עורכי כתב העת. ארכיון זה הוא אוצר עבור החוקר בקהילות אגן הים התיכון בו פעלה כי"ח. בין השאר ניתן למצוא: רשימות שמיות של ועדים מקומיים, הכוללת לפעמים גם את שם האב, בעיקר במקרה שהוא כבר נפטר. רשימות תלמידים אלה לא נמצאות לגבי כל בית ספר ובית ספר, רשימות של תלמידים הלומדים כשוליה אצל בעלי מלאכה, רשימות פליטים, וגם רשימות של תורמים. עורכת כתב העת, לורנס אבנצור - חזון, מתכוונת למפתח את כל הרשימות האלה.

שוב רשימות שמיות, אך הפעם מהקהילה הספרדית-פורטוגזית של אמסטרדם בין השנים 1598-2000. המחברת, Vibeke Saltiel Olsen,

Faustini בחן בקפידה את תיק התביעה המשפטית בין שתי משפחות יהודיות, בשנים 1563 - 1581. תעודות התיק הזה היוו את הבסיס לניתוח גניאלוגי של גיבורי המשפט ויחסם אל משפחות העיר Metz במאה ה-17. Georges Jessula מספר על הכנס המשפחתי שנערך באי קורפו, מקור המשפחה. המחבר הוסיף את העץ הגניאלוגי בו מופיע הסופר המהולל Albert Cohen.

שני מאמרים דנים כאן באספקטים היסטוריים שונים של חיי יהודי חבל אלזאס שצפון מזרח צרפת, על גבול גרמניה. Denis Ingold ו-Günter Boll כתבו על תולדות יהודי העיירה Ribeauvillé בין השנים 1648 ו-1750 בעזרת תעודות מאותה התקופה וכיתובי מצבות מוקדמות יותר. הם הוסיפו את התרשימים הגניאלוגיים עבור משפחות Lang ו-Rheinau. לעומתם Paul

צילומים ועדויות.
על יהודי שחי בסוף המאה ה-17 שפרשת חייו נתגלתה עכשיו כי היה...מהמר.
קבוצת מתנדבים ממשיכה לעבוד על מיקרופילמים של רישומי נשואים בעיר Constantine משנת 1849.
Rémi Hakim מספר כיצד מעבירים על CD-ROM את עץ המשפחה ושאר הנתונים המשפחתיים.

עלון זה מצטיין באוסף מאמרים קצרים, מהן ניתן לבחון את כל הנושאים העושים את הגניאלוגיה כל כך מרתקת:
על השואה - פרשת משלוח מס' 44 שכלל 878 "גברים כשירים לעבודה" שיצא מצרפת בחודש מאי 1944 לכיוון בלתי נודע. זהו סיכום ספר בן 725 עמ' שכתבה Eve Line Blum Cherchevsky, המביא תעודות,